

RENANIÁNA.

ÍRTA

BALLAGI MÓR.

Pest, 1864. Nyomatott Engel és Mandellonál.

Az olvasónak üdvöt!

Renan „Jézus élete+féle szellemművek olyanok mint a természetben a vihar, ebben a közönséges ember a felbőszült felélnék iszonyatosságainál egyebet nem lát; de természet mélyebb bűvárlója jól tudja, hogy ama rombolások nyomán áldás tenyész, mert a zivatar által megtisztult levegő üdítőleg hat az egész teremtettsegre.

A Renan könyve által megindított e tisztítási folyamat felmutatni célja a következő lapoknak, melyeket a napi sajtó mulandó árjaiból kiragadni annyiból látszott érdemesnek, hogy én azokban több oly eszmét pendítettem meg — s úgy hiszem először az összes európai irodalomban — melyeknek bővebb kifejtése későbbi munkáknak lett fenntartva-

e csekély mun-
yújtatik, és gya-
e közöttünk.

Fogadja a tisztelt közönség
kát oly indulattal a milyennel n
rapodjék az igazság és szeretet lelk
Csorvás, sept 5-én 1864.

B a l l a g i Mór.

I.

Anders,
Begreif ich wohl, als sonst in Menschenköpfen,
Malt sich in diesem Kopf die Welt — auch will
Ich fremdem Masstab euch nicht unterwerfen.
Schiller.

A „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ elsőrendű feladatai közzé tartozik, hdgy a kor vallástudományi mozgalmait lehető híven ismertesse, és t. olvasóit a felmerülő' véle'rnényharcok között tájékoztassa. E tekintetből méltán várhatta olvasó közönségünk, hogy lapunk hasábjain a Szilágyi Ferenc úr féle nagy tudományyal irott történelmi kutatások mellett a fentcímzett művet illetőleg theologiai részletezett tájékozással is találkozzék annyival inkább, miután ama nagy horderejű mű, mely Franciaországban tavaly nyáron megjelent, azóta hazánk irodalmában is két rendbeli fordítás által lett átültetve, és míg egyfelől a reprimináló prot. theologusok — de különösen a római kath. klérus részéről másra el-

len formaszerinti hadjáratot idézett elő, addig más részről-a nagy közönség oly mohó kíváncsisággal fogadta, és oly lelkesedéssel üdvözölte, mintha az volna ama könyv, a melyről Ján. 5, 39. mondatik: „tudakozzátok az írásokat, mert nektek úgy tetszik, hogy azokban örök élet van.”

Mi késtünk az érdelemleges felszólalással, várva, hogy az izgalom első' mánora lecsillapuljon, hogy elébb a könyv ellenségei ingerültségüket — annak vak követői a csábító édesség kedés ízét feledjék; csak így. levén reményünk, hogy a higgadt szót meghallgatják. És megvalljam-e, hogy magamnak is idő kellett, míg azon varázs alól kiszabadultam, melyet Kennan könyve — eredetiben — minden jó izlésű emberre okvetlenül gyakorol. Kevés könyvet ismerek,-mely a composito művészete, és a styl elragadó, bájos szépsége, szellemdús fordulatok, finom megjegyzések, és fényes színezésre nézve Renan e munkájával mérkőzhetnék, s épen ez teszi annak rostálgatását nehézzé, mert a szívet meglopja, mielőtt a bíráló ész szóhoz jutna.

De most már reménylem, hogy nyugodtan láthatunk ismertető tisztünkhöz, és legcélszerűbb

nek tartjuk dolgozatunkat azzal kezdeni, hogy Renan munkájának tartalmát rövid vázlatban, jellemzetes fővonalaiban átnézzük, s úgy ennek nyomán mondjuk el ítéletünket, mind a felfogás, mind a követett módszer, mind pedig az ez eljárás nyomán nyert eredmények felől.

A terjedelmes bevezetésben Renan minde- nek előtt amaz ismeretes történeti forrásokat vizsgálja, a melyekből Jézus életirójának adatait méríteni kell. Azok R. szerint épen nem oly természetűek, hogy a tudomány igényeit kielégíthessék. Hogy a hézagokat, melyeket az új szövetségi iratok hagynak, midőn Jézusnak és korának élethű képét akarjuk festeni, némileg betöltsük, az ó-szövetségi apokryphokat, a Thalmudot, és Flavius Josephust is bele kell a vizsgálat körébe vonnunk.

A mi már magokat a közvetlen forrásokat, t. i. a négy evangéliumot illeti, R. nézete röviden e következő: Az Eusebius 3, 39 olvasható legrégebb adatot vévén kiindulási pontul, a második század első felében élt Papias szerint Jézus cselekedeteiről két rendbeli irat létezett: 1. Marknak, Péter appst. tolmácsának rövid be nem fejezett irata minden chronologiai rend nélkül,

mely beszédeket és cselekedeteket (*λεχθέντα η πραχθέντα*) tartalmazott, és a mely Sélér elbeszélései és emlékezései után készült; 2. Mátéméi zsidó nyelven irt mondat-gyűjteménye (*λογία*), a melyet kiki úgy fordított le, a hogy tudott. De mi ezen két okiratot eméA^«^b*j^fēfrffnotJ%é Wftfrtirjuk; mert késő'bb, kinek a példányában csak beszédek voltak, cselekedeteket is óhajtott, és megfordítva. így történt, hogy Máté evangéliuma Markból s viszont ez Mátéból bővítettett. Túlfeül még mindenik merített a hagyományból is.

Lukács evangéliumára nézve úgy nyilatkozik, hogy az már eredetileg méjod kézből való mű, és nem egyéb mint korábbi okiratokon alapuló ügyes összeállítás, a mint a könyv bevezetésében maga Lukács is bevallja. Mint másodkézből való munkának, természetesen történelmi becse is jóval kisebb mint a másik két syuppticusé, már csak azért is, mert a forrásokat saját felfogása szerint magyarázza, s az események előadásában célzatos (*tendentiosus*).

Végre János evangéliumára nézve R. sehogya sem tudja magával elhithetni, hogy azon elvont metaphysikai tanok, a melyekhez hasonlót

sem a synoptikusok, sem a Thalmud nem mutatnak, az egykori halász tollából folyhattak volna. De azért mégis az apostol műve az, s azt kell hinni, hogy János öreg korában a már akkor közkézen forgott más evangéliumokban észrevett pontatlanságok helyreigazítása végett, és mert sértve érezte magát, hogy azon elbeszélések szerint személye a Jézus történetében Péter mellett háttérbe volt szorítva, azért sok oly dolgot beszélt el, melynek főcélja kitüntetni, hogy számos esetben, hol a többi evangéliumban csak Péterről volt szó, Ő is ott volt, vagy éppen előtérben állott. Másfelől ugylátszik, hogy János Kis-Ázsiáon való hosszas tartózkodása alatt az akkoron ott uralkodott bölcselet tanaiból sok eszmét sajátított el, s miután Jézust a testté lett igazságnak tekintette, nem mulaszthatta el, hogy mind azt a mit ő maga is igazságnak ismert, neki ne tulajdonítsa. Innen a Jézus szájába adott philosopháló beszédek, melyek inkább az apostol korának és körének dogmatical nézeteit fejezik ki, mint Jézusnak a hegyi beszédből ismert egyszerű tanításait.

Mind a négy evangéliumból Jézusnak egy legendaszerű csodaképét nyerjük, mely mint egy

csodákon kapkodó kornak népszerű kifejezése ellenmondásokkal, himezésekkel van telve és nem kis feladat a tiszta históriai tartalmat kihüvelykezni.

Ki választandók pedig R. szerint az evangélisták előadásaiból mindenek előtt minden úgynevezett csodák, mert soha még semmiféle csodát tudományosan bebizonyítani nem tudtak, s ennél fogva nem is állithatni, hogy csoda valaha valósággal történt volna.

Az új szövetségben elbeszélte csodatörténetek tehát R. szerint nem egyebek, mint kegyes legendák, és a történetíró, ki ezen új testamementi legendákból Jézus történeti képét akarja összeállítani, nem kerülheti el, hogy finom tapintattal egyfelől az előadott vonásokból némelyeket el ne hagyjon, másfelől pedig saját képzeletéből némelyeket hozzá ne toldjon. Valóban sok ily toldozgatásokra akadunk R. könyvében; ő egyfelől szépítései emeli hőstét, míg másfelől annál többet von le igazi jelleméből, és sok olyat sző bele Jézus életébe, a mit sem az új szövetség okmányokból, sem az egykorú írókból (Thalmud, Flavius) igazolni nem tud. Így, hogy csak egy párt említsünk: annak hogy Mária az

ő férjének halála után Kánába vonult volna vissza, nemcsak hogy az új szövetségben semmi nyoma nincsen, de Ján. 2, 1: a melyre hivatkozik e felvételnek inkább ellene bizonyít mint mellette; de Renannak művészi szempontból szűksége volt e felvételre, tehát ott kellett Máriának laknia, vagy midőn Jézusnak keresztelő' Jánossal való első' találkozását igazi költői licentiával festi, szerinte Jézus tanítványaival, mint már létező iskolájának a tagjaival megy Jánoshoz, holott a létező okmányok szerint Jézus csak megkereszteltetése után kezdi meg nyilvános működését és tanítványok szerzését.

De lássuk már most mily képet alkot R. Jézusról a nevezett okmányok alapján.

Jézus, Józsefnek és Máriának fia, Nazarethben és oly időben született, midőn a zsidó nép vallásérzete, — az isteni törvény igazságának örökkévalóságáról való hite, — s abbeli meggyőződése, hogy e törvény által a világnak újjá kell születnie, — a legmagasabb fokig volt kifejlődve. E remények nyomán küzdelmes nagy-szerű élet fejlett ki zsidóországon, s ezen élet közepett a fiatal nazareus nagyratörő lelke sem a túlzott zsidó, sem a külföldről beszívárgott, s

mind inkább lábrakapó hellen szellemnek magára befolyást nem engedett, hanem elragadó szépségű kültermészet (melynek leírása K. könyvének legszebb részét képezi) kebelén, lelkét folyvást a régi próféták műveinek olvasása és bensejében való feldolgozása által táplálván, túl emelkedett korának és nemzetének egyoldalú eszmekörén. Itt ismerte fel először Istent mint a tyát, ki mind azoknak kebelében lakozik, a kik őt alázatos lélekkel keresik, és vigasztalójuk, bűntudattól való szabadítójuk lesz azoknak, kik lelki szegénységükben más .vigasztalót nem ismernek istennél. Ezen alapgondolathoz aztán oly erkölcsi tant csatolt, a mely ugyan nem eredeti, de személyiségének elragadó szépsége, és beszédének varázsa által csodahatással volt a kedélyekre. A prófétákkal egyezően minden külsőség iránt ellenszenvvel viseltetett; áldozatok és külső istenitiszteleti szertartások ellen kikelt, és a vallás és erkölcstan két fősarktételeképen, különösen az isten és felebaráti szeretetet emelte ki. Lásd a 1.4-ik fejezetet, a hol a többek között így nyilatkozik: „a pap mint államhivatalnok mindig a nyilvános áldozást sürgeti, a melynek ő kötelezett szolgálja, és ellenzi a magán imádsá-

got, mint a mely legközelebbi út, hogy ő nélküle is el legyünk. — Ennek ellenében Jézus a szív vallását emeli ki, és halálos ellensége a kegyesek mindennemű üres cselekvényeinek, keveset gondol a böjtöléssel, az áldozatnak fölibe emeli a bántalomnak megbocsátását; Isten szeretete, könyörület és kölcsönös elnézés, ez az ő egész törvénye. Általában senki sem tartott oly keveset a külsőségekről mint Jézus, innen van aztán, hogy oly gyakran hivatkozik Ézsaiás azon mondatára: e nép ajakkal tisztel engem, de szíve távol» van tőlem. Ezekből látni való, hogy Jézus, nem a fennálló valóságnak, hanem az eszményi állapotoknak volt barátja, és egész működése oda volt irányozva, hogy a fenállót felforgatva eszméinek csináljon helyet, [ly értelemben Jézus felforgató revolutionarius volt. De másfelől senkisé is birt annyi hittel, hogy eszméi okvetlen valósulni fognak, mint Jézus; ő a jövődőben bízott, annyival is inkább, miután a romlott jelent egyáltalában tarthatlannak ismerte föl. Jézus az/ — mondja R. egy helyen — a ki az eszme valóságában legerősebben hitt. Jézus magasztos eszméit, mindjárt működése elején sok, polgári állással nem bíró fiatal

ember osztotta, s ezek sereglettek össze körülötte, hogy az Isten országáról képzett gondolatait valószínű segítsék. Azoknak hirdette 6' azt a magasztos Isteneszmét, a melyet ő Dem a korlátolt gondolkodású Judaismus iskoláiban, hanem szíve mélyében s lelke kincstárában talált. Különösen nyilvános életének ojjp heteiben és hónapjaiban egész erejében élt e tiszta Isten-tudat lelkében, és a mit érzett és tudott, azt egész tisztaságában hirdette is, de későbbben mind jobban-jobban túlzásokba merült, és rajongásokra tévedt, a melyeket csak magasztos szenvedése, és halálának tragicus hatása birt teljesen kitörölni emlékeztünkéből.

Különösen nagy fordulatot idézett elő' Jézus életében — R. szerint — az a viszony, a melybe ő egy időre ker. Jánossal lépett.

E viszony részletezése, egyikét képezi azon pótlásoknak,, mélyekkel R. szükségesnek látta Jézus életrajzát a képzeletből megtoldani. Jézusnak is volt már egy kis iskolája, még mielőtt Jánossal érintkezésbe jött volna. A két lelkesült ifjú csakhamar rokonszevezett egymással. Mind a kettőnek tanítványai jó viszonyban éltek és a keresztelőnek halála után Jézus, mint bizalmas

barát az elsőeknek egyike volt, a kit ezen esetről értesítettek. Jézus ismét magára maradt, de a keresztelőnek példája nem volt hatás nélkül reá; eltanulta tőle nevezetesen mimódon kell a népre hatni, hogy sikert arassunk, és Jézus csakugyan az ő elragadó egyénisége, tudományának ereje és kedvessége által, itt-ott egy ártatlan fogás által is, a minőt Jeanne d'Arc is használt, mind jobban-jobban *megnyerte a* szíveket és különösen a nők és gyermekek közt tett hódításokat, a kik leírhatatlan lelkesedéssel csüggték rajta. — Az. első siker megkettőztette buzgalmát és ő komoly törekvéssel látott nagy munkájához, Isten országa létesítéséhez, melyben a mint már elmondtuk, ő teljes meggyőződéssel bízott, mert — s ezek ismét R. szavai — „Jézus osztotta e tekintetben minden reformátorok balgaságát, hogy működése nyomán ég és föld megindul, és a dolgoknak' egészen új rendje fog bekövetkezni.

Minthogy azonban földijei természetfölötti missiójának hitelt adni vonakodtak, Kaphernaumba tette át lakását, a hol új, nagyobb közönség előtt lépett fel mint messiás. Itt a zsinagógában és a tengerparton hirdette Jézus az ő tanait az önmegtagadásról, az önkéntes szegénység ál-

dásairól, a földi javak megvetéséről, a mely eszmék annál élénkebb viszhangra találtak, miután hallgatóinak egész természete ily élet létesítése felé úgy is nagyon hajlott, és e demokratikus és ebioniticus irányzatok teljes öszhangzásban voltak az akkor legnagyobb dicsfényben álló próféta ebbeli tanaival. A föld a hová a mag esett nagyon alkalmas volt, s innen beszédeinek nagy hatása; mindinkább szaporodtak követői, különösen a nép alsóbb rétegeiből, s minél nagyobb volt ezeknek hite ő benne, annál inkább erősödött önhite maga felől. O maga ugyan rendesen emberfiának nevézte magát, a Dánielből ismeretes *tili** is kifejezést követve, de azért mégis, nem vette rász néven, ha környezete, Dávid fiának címezte, habár eleintén ez zavarba hozhatta, mint-hogy a szegény nép köréből származása ismeretes volt; de lassankint a közvélemény annyira erőt vett rajta, hogy végre tetszett is neki ama cím, mely missiójának előmozdítására nem kis hatással leendhetett.

Látnivaló — így folytatja R— hogy Jézus, működésének mindjárt elején az Isten országa nagy és tiszta eszméjének életbeléptetése és létesítése tisztátalan elemek által lőn megza-

varva, és a keresztyénség a mint valósággá kezdett válni, mindjárt első fellépésekor előítéletek által lett elhomályosítva.

Keresztelő János kivégeztetése után nemso-kára Jézus hosszabb időt töltött Jeruzsálemben. Itt egészen más kört talált, mint a melyhez regé-nyes egyszerű Galilaeájában hozzá volt szokva. „Valószínűleg érezte, hogy itt ellenséges világ-ban van, a mely őt kicsinylőleg nézi. Minden a mit látott, kedve ellen volt.^u A magán- és nyil-vános életnek feslettsége, a sadduceusok dölýfös elvilágiasodása, az írástudók gyümölcstelen vi-tatkozási dühe és legfőbbkép a papok alávaló erkölcstelen viselete, azoknak a vallásos dolgok kezelése körül tiszteletlen és gondatlan eljárása, undorral töltötte be keblét, úgy hogy midőn 31-ben Galilaeába visszatér, azt „az egy gondo-latot hozta magával Jeruzsálemből, hogy az ó-zsidó cultussal kiegyezkednie nem lehet. Az áldozatok megszüntetése, az istentelen fenhéjázó papság megbuktatása s általános értelemben a törvénynek eltörlése elkerülhetetleneknek lát-szottak előtte. Ezen időtől fogva ő nem zsidó re-formátor többé, hanem a Judaismus megdöntőjé-nek veti fel magát.“ — Most kezd erőt venni

rajta a meggyőződés, hogy ő mint a zsidók által rég várt Messiás Isten országát Izrael romjain fogja helyreállítani. Általános hit volt, hogy a Messiás Dávid fia lesz és mint az, Bethlehemben fog születni. Jézus most már szereti is, hogy „Dávid fia“ néven nevezik, miután annélkül sikert nem remélhetett. Lassankint gazdag mondanakör alakul származására nézve, és Jézus nem ellenzi annak terjesztését, miután „az idealistikus galilaei előtt a „Dávid fia“ cím eléggé volt igazolva, ha az, a kinek azt adták, népe dicsőségét neveli s annak szép napjait visszaidézi.“ — Általában R. szerint Jézus eredeti eszméi s a működése folytán alakult meggyőződése közt nagy örvény tántog; de Jézus azt észre nem vette, mert missiójának létesítése hevében idealismusa mind jobban fokozódik s nem tud többé különbséget tenni magas hivatása és személye közt és azért ráhagyja környezetére, hogy őt, ha nem is istenné, mint a későbbi egyház, de mindenesetre/ természetfeletti lény névé teszi és róla mindenféle természetfeletti dolgokat hirdetnek, csodatetteiről beszélnek stb. Ha ez nekünk nem látszik egészen becsületes eljárásnak, az R. szerint semmi baj, mert a keleti embernek az őszinte-

ségről és igazságosságról más fogalma van mint nekünk és azért nem szabad azokat a dolgokat a mi fogalmaink után mérlegelni. „A történetírás — mondja R. — végkép lehetlenné válik, ha nyíltan meg nem engedjük, hogy az őszinteségnek többféle mértékei vannak. Minden nagy dolgok a nép által vitetnek véghez; már pedig a népet csak úgy lehet vezetni, ha felfogásához alkalmazkodunk. A bölcész, a ki *ezt* tudva, mégis elszigeteli magát és nemességébe vonul vissza, nagy mértékben méltó a dicséretre. De ki az emberiséget úgy veszi, a mint van, az '6 csalódásaival, s ezekkel kivan reá hatni, szintén nem eshetik megrovás alá. Caesar nagyon jól tudta, hogy ő nem. Venus fia. . . . Könnyű nekünk, aféle tehetetlen embereknek, ezt hazugságnak nevezni, s aggályos becsületességünkre büszkén, megvető'leg elbánni azon hősökkel, kik egészen más körülmények közt vállalták el az élet küzdelmét. Majd ha mi aggatódzásainkkal annyira megyünk, a mennyire ok hazugságaikkal mentek, akkor lesz jogunk irányukban szigoruknak lenni.“

Íme ügyes és ékesszóló körülírása annak, az mit közel 200 évvel Renan előtt egy földije (a

híres Fontenelle) e két szóba foglalt volt: *fable convenue*, mely szerint a história nem egyéb mint az emberek megegyezése alkotta mese. Valóban kétségbeejtő világnézet, melynek lehet, hogy a diplomatiában tán hasznos oldala is van; de az emberiségi ügyek nemesb régióiban, a vallás és erkölcs mezején az őszinteséggel az erény lehetősége is kérdésbe tétetvén, ezzel minden, de minden meg van rendítve és minden fáradozásunk és törekvésünk cél nélküli vesződéssé válik.

Azonban folytassuk a könyv tartalmát.

Jézus egyfelől párthívei túlbuzgósága, másfelől a világ ellentállása és gyűlölete által mind tovább-tovább sodortatik, s utoljára oda jut, hogy elragadtatást semmi mértéket többé nem ismer. — Szavai mind különesebben hangzanak, tanítványai kezdik nem érteni őt, félnek tőle. „Jézus nem volt többé szabad; ő szerepée s némely tekintetben az^embenségé volt. Néha azt hihették, hogy elméjében megháborodott, az Isten országának nagyszerű látványa, a mely folytonosan szemei előtt lebegett, elszédítette Őt. . . . Elete utolsó napjaiban szenvedelmes izgatottsága állását merőben tarthatlanná tette s valóságos sze-

rencse volt rá nézve, hogy a halál megszabadította.“

32 ősszel Jézus utolszor utazik Jerusálembe, a hol magas röptű beszédek mejlett unalmas vitatkozásokba ereszkedik és fenyegető prédikációkat tart, melyek a megsemmisítő vihart fejére mind közelebb hozzák.

Jézus sorsa végéhez közeledik. A bethaniai esemény hamis állását tetőpontjára juttatja. A tanítványok égve a kívánságtól, hogy mesterük isteni küldetését közönségesen elismerve lássák, egy döntő államesínt intéztek. Lázár veszedelmes beteg volt, s midőn tán utolsó vonaglászai közt a mester megérkezésének híret meghallotta s a felteti örömében magához tért, a tanítványok a beteget a halotti kamarában felöltöztették halottnak s midőn Jézus a barlang nyilasához közeledett, hogy halottnak hitt barátját még egyszer lássa, ez halásápadtan halotti leplekbe burkolva elébe lép. Ezen állítólagos haloítfeltámasztás Jézus követőit véghetetlen lelkesedésre ragadta, míg ellenségeit határt nem ismerő díihbe hozta. A mi most következett tudva van. Kariothbeli Júdás ismeretlen okok által indítatva, elárulta a mestert, és Jézus utolsó beszédei, melyekben a dol-

gok új rendének keletkezését, a fenálló társadalom felforgatását nyíltan hirdette, elég okot szolgáltatata ellenségeinek, hogy őt vesztőhelyre vigyék. Jézus a keresztfán végezte viharos életét. — Mikóp támadhatott később — monda halottaitól való feltámadásáról, ennek kiderítését R. egy későbbi munkának tartja fön. „Meghalt“ mondja Renan, „mint alapítója amaz igaz vallásnak, mely a szellem szabadságában, a szív tisztaságában és erkölcsi nemes érzületben áll; hibái dacára felülmúlhatatlan, mint műve, és mint ilyen, minden idők tisztelni fogják a nagy teremő geniust.“

Ez ama munkának vázlatos kivonata, a mely néhány hó alatt hírével bejárta a mívelt világot, a vakbuzgók rémülésére, a hypokriták boszantására, a hervadt lelkűek csiklandoztatására és a tudománynak — — csodálkozására.

II.

Ne várja én tőlem senki, hogy én a farkasokkal ordítva R. istentelensége káromlása, s vallásfelforgató gonosz célzatairól tartsak épületes jeremiádotkat, vagy hogy a világ romlottsága felett siránkozzam, mely R. ezen istentelen művét oly módon olvassa; ily beszédek azoknak valók, kik a

világgal azt szeretik elhítenni, hogy az igazság birtokában kizárólag csak ők vannak, és a kik az ó' felfogásuktól való minden eltérést Isten ellen elkövetett merényletnek tekintenek. Protestáns ember, minden hű törekvést, minden komoly szellemi munkásságot tisztelni tartozik, legyenek bár annak eredményei nem olyak, hogy hitét, meggyőződését kielégítsék. Hogy voltak-e és melyek voltak azon titkos rugók, a melyek Kenant — Cassel szerint — e munka írására indították, azt ő tudja és a mindentudó Isten, a ki ellen ha R. vétkezett, azt mondjuk, a mit Gideon atyja körülbelől háromezer évvel ezelőtt oly bölcsen elmondott, „ti pereltek-e Isteniekért? avagy ti oltalmaztátok őt?“—Én nem kárhoztatok senkit, sőt hajlandó vagyok Renant sok tekintetben megdicsérni. Oly országban, hol az embereknek egy része a bibliát vakon bálványozza, annélkül, hogy ismerné, és az abban rajzolt világfolyást olyannak nézi, a melyben Isten bölcsesége más utakat, a természet más törvényeket követett mint egyebütt, melyben a babona isteninek, & józan ész istentelennek állítatik; egy másik rész pedig egynapi bölcseségének a magaslatáról öntelt lenézéssel tekint a könyvek könyvére,

s azt tartja, hogy napjainkban már okos ember olyféle ócskaságokkal nem bíbelődik, és azokról akár jót, akár rosszat mondani egyforma balgaság és tapintatlanság — országban mondom, hol ily nézetek uralkodnak, mindenesetre nem csekély lendő' nyereség, ha oly fényes tehetség, minőnek Renant ellenségei is elismerni kénytelenek, a bibliai tanulmányokra irányozza a közfigyelmet, s komoly nyomozást idéz elő' oly téren, a hol eddigelé vagy gunyoros éle pusztított, vagy elfogult scholastika korokat és helyzeteket összekeverve badar játékot űzött.

Hogy R. e feladatát oly modorban fejtette meg, mely neki legalkalmasabbnak látszott, hogy a francia olvasói érdekelje, figyelmét megragadja, ki fog e felett vele pörbe szállni? Hogy a hely színén tett nyomozások után, hely körülszínezés által iparkodott, hó'se képenek egyedi életet kölcsönözni, hogy emberhús és vér valójával ruházza fel azt, a kit megszoktunk volt az örökeszme megtestesülésének tekinteni, ez ellen ismét kinek lehetne kifogása? — — ha sikerült volna neki. Azt is elnézhetjük, hogy az egész kikerítése végett egyes vonásokra nézve képzelő erejét veszi segítségül, hogy képét annál telje-

sebbé alkothassa. De midőn azt látjuk, hogy ezen egész külső staffage mellett az emberiség legfenségesebb eszményképéből utoljára is csak egy rajongó kerekedik ki tolla alól, a ki magával és az eseményekkel nem birván, környezetének előítéletei által magát fokról-fokra szemfényvesztésig engedi ragadtatni, hogy „desinit in piscem mnlter formosa superne: akkor az emberiség erkölcsi méltósága érdekében kérdezzük, szabad-e pusztá „úgy látszik“ és „valószínűleg⁴⁴ féle okoskodások alapján a történelmet úgy fejére állítani, hogy a ki mind elejétől fogva a társadalom erkölcsi újjászületése leghatalmasabb eszközlőjének bizonyult be, az, magával az erkölcsi gyengeségig tehetetlen ember lett légyen? Nem méltán lázad-e fel erkölcsi érzésünk oly fel-fogás ellen, a mely a világtörténelem legnagyobbszerű forradalmát egy önmagát ámitó ábrándozónak tulajdonítja, és az egész műveit emberiségről azt meri állítani, hogy közel két évezred óta egy csalódás nyomdokin jár.

Nem vagyok annyira idealista, hogy a tények hatalmát, bármily rosszul essék is lelkem nemesebb sugallatának, elismerni kész ne lennék; de akkor legyenek azok bebizonyított té-

nyék, nem pedig „il semble“ és „piobablement“ alapján alkotott agykoholmányok. Midőn történetet írunk, munkánk elrendelését, színezetét illetőleg szabadon mozoghatunk, de a tényeket csak úgy adhatjuk, a mint történeti okmányokkal indokolhatók. Igen, mondja R., de az evangéliumok nem tiszta történelmi okmányok, az evangéliumok egymásnak ellenmondanak; tehát a történetíró kénytelen hozzávetőleg pótolgatni, a hol forrásai cserben hagyják. Hogy az evangéliumok egymásnak ellenmondanak, elhiszem, s tudom. De ebből nem az következik, hogy alkosunk . mi egy ötödik evangéliumot, mely — a mint R. magát kifejezi — lelki szemeink előtt áll; nem következik, hogy az első századok gyönyörű lelkesedés szülte symbolisálásait a 19-ik század hamis pathosának oly szüleményével cseréljük föl, a mely az egészet fejére állítja.

Méltán kérddhetik azokban itt, mikép eshetett, hogy R. tagadhatatlan nagy elméje, a képzelet és styl bámulatos adományai mellett oly könyvet irt, a melynek a tudomány ítélőszéke előtti megállhatásra aligha van jogcíme.

Honnan a különös tünemény, hogy a legkömolyabb tudomány szolgálatában írott mű míg

a kábító időtöltést keresők előtt mint kedvenc olvasmány kap fel, addig a tudomány igényeit ismerő alapos gondolkodásukat nemcsak hogy ki nem elégíti, de sok tekintetben mégis botránkoztatja? Ne hársítsunk mindent a megszokottság szülte elfogultságra s vallásos fanatismusra. Oly férfiak is, kik az elemző ész éles hegyi levegőjében élve a tudományos kutatás semmiféle eredményétől vissza nem riadnak, R. könyvét a kedvetlenség, mondhatnám a boszankodás bizonyos nemével teszik le kezeikből.

A dolognak — szerintem — mélyebb oka van. Épen a mi R. könyvének mint irodalmi szépműnek fényes sikerét megszerezte, ugyanaz lett bukása a tudomány előtt. Renan „Jézus élete“ egy költői conceptioval alakult mű, egy aetheticai kép, a melynek ecsetelésében a művészet szabályai nagyobb szerepet játszottak, mint a források tanulmányozása. A mű vázlatára vetett egy futó pillanat mutatja, hogy előttünk egy kikerekített nagy szövedék fekszik, melyben a hős jelleme szemünk előtt legombolyodó cselekmény folytán fejlődik, és élete a körülmények által ragadtatva, feltartóztatlanul siet végzete felé; a művészet szabályai szerint a bonyodalom

minden szálai elkészítettnek, a csomó megkötötték, az akadályok a jellemből és a körülményekből természetesen fejlődnek, s mindezek nyomán a végmegoldás benső szükségéből következik be. íme egy Walter Scott-féle regény, „melynek eleje csapong, közepe célra siet, vége rohan.“

Mint művész, a jellemfestés lélektani törvényét, az aestheticai igazságot tartotta szem előtt, s e szempontból igen helyesen cselekedett, hogy több gondot fordított a mű tervébe ölelt jellemvonások költői fejlesztésére, mint azoknak történelmi igazolására, mely az expositio hosszadalmassága által a kép hatását csak zavarta volna. De vajjon helyes-e tudományos műben ez eljárás a tudomány szempontjából is? sokszor a legmerészebb állításokkal találkozunk, annélkül, hogy a bizonyításnak még csak színet is látnók; s míg egyfelől világos adatokat mellőz, mert hőse képzeleti alakjának a ramájába nem illeszthetők, addig az okmányok egy könnyű célzata, mely conceptiójának kedvező, elég neki, hogy arra a legfontosabb következményeket építse. Így a történelmi regényt — de nem a történetet írjuk.

Mindezzel nem azt akarjuk mondani, hogy

R. szándékosan regényesítette el a történetet, sőt bevezetése inkább arra mutat, hogy komoly történelmi műhöz készült, a miért is vizsgálódásait igen helyesen, a források méltatásával, és történelmi értékük megállapításával nyitja meg. Csak hogy nála a gondolkodó elme fölött az alkotó képzelet uralkodván túlsúlyyal, még a bevezetésben is inkább művészi érzéke, — mint kritikailag indokolt adatok által engedé magát vezetetni.

A kútforrások méltatásában igen helyesen tesz különbséget a, ^xnojpdJ^go^JjJjQos evangelioma között. Azonban, sem e különözés'keresztülvitt jelentőségét nem tünteti ki, sem János evangéliumának sajátos természetét nem mutatja fel. Ujabb vizsgálatok egész az evicentiáig bebizonyították, hogy János evangelioma nem is történelmi mű, hanem inkább dogmatikai munka, történelmi alapon, a mely egyrészt a vallástételeknek a logos-elmélete szempontjából való kifejlését, és egyesiörténelmi tényekben való szem elibe állítását tartalmazza; másrészt a világnak a Krisztusban kinyilatkoztatott igazság elleni oppositioját vezeti az olvasó szeme eleibe.

Ha R. János evangeliomát e szempontból fogja fel, munkája sok tekintetben máskép ala-

kul. Így p. o. hogy csak egyet említsek, eszébe sem juthatott volna akkor az úrvacsora szerzését, a melyet a synopticusokon kívül Pál apostol is oly határozottan említ, valamint az azt követő getsemani lélekkétségemet nem történekmek állítani azért, mert János mind a két eseményről hallgat. — Nem vette figyelembe, hogy János evangélioma Jézust mint a testté lett *λογος-t*, mint a világ világosságát festi, s ezíHEu^nlTseín'a zsidó hitetlenség és a világi sötétség ellen akarja kitüntetni. Ez alapgondolathoz képest ő maga a világ bűnei miatt halálra menő paschabeli bárány, mely vonáshoz épenséggel nem illett volna annak felemlítése, hogy apaschabeli bárány evése által még utolsó perceiben is a zsidókkal a közösséget fenntartja, — hasonlóképp nem illik a Jánosi felfogáshoz az sem, hogy a ki őseredetileg és teljes életén át egy az atyával, utolsó percében ez egységért imádkozzék.

Renan az újabb bibliatanulmányozások e nagy fontosságú felfedezését ignorálja, és azt tartja, hogy János evangéliomában csak a Jézus szájába adott beszédek azok, melyekben a szerző saját eszméinek törekedett kifejezést adni, ellenben a cselekedetek Jánosnál vannak — különö-

sen a mi azok sorozatát illeti — leghívebben adva. Minthogy azonban, valóság szerint e cselekedetek csak bizonyos dogmatikai nézetek érzékitéseül szolgálnak, s így hiányzik bennük az, a mi minden történelmi cselekmény fő kivántóságá, a fokozatos fejlődés, — ezért másoldalról ismét kénytelen Jánostól minden lépten nyomon eltérni, s úgynevezett ötödik evangéliomához folyamodni, Ez aztán egész munkájára az ingadozás bélyegét nyomja, és történelmi tekintetben kétes értékűvé teszi.

Másik lényeges baja R. könyvének az, hogy Jézusnak oly képét akarja festeni, mely azt mint magán egyént mutassa fel, elszakítva — különösen fejlődésének első korszakában — világtörténelmi küldetésétől, megváltói krisztusi hivatásától, és művétől. Ámde ez, nemcsak azért lehetetlen, mert a forrásokmányok csak megváltó Jézust ismernek, és csak ilyet irnak le, de még azért is, mert általában világtörténelmi nagy egyéniségeket legkiválóbban az jellemzi, hogy emberiségi nagy küldetésük, társadalmi hivatásuk, egyéni voltukkal oly annyira egygyé olvad, hogy egyik a másik nélkül nem is gondolható. Az önmehtagadás, a mely működésüknek moz-

gató lelke, egész személyiségükre elannyira kiterjed, hogy valamint nem maguknak léteznek, nemcsak önmagukért élnek, úgy képük is előtünk csak nagy munkájuk világításában szemlélhető. Kinek jutott valaha eszébe Napóleont úgy festeni, hogy őt, a forradalom szülöttjét, ama világeseményektől elszakítaná, a melyeknek az ő lángesze egy embernyomon keresztül irányt adott, ő vezetett, és alakított? Napoleon valódi személye lesz-e előttünk, ha nem látjuk, mint emelkedik ki a felbomlott társadalom romjai közül, hogy a felzúdult elemeket csendre intse, s katonai és államférfiúi geniusa által a fejtelenségnek véget vetvén, a chaosból rendezett társadalmat alkot? Pedig Napoleonban a sajátán a világhivatás elől csak annyiban vonul háttérbe, a mennyiben nagyravágyása és alkotó szelleme hatalmasabb volt benne, a szukkörü önzésnél. S mi már ezzel összevetve Jézus, az önzetlen szeretet megtestesült eszménye, a kinek egész lénye mennyei jóság és könyörület, és földi pályája nem egyéb, mint egy egész életen át folytatott önfeláldozás! De ilyen Jézus csak mint megváltó, mint Krisztus. Jézus, az ember, meghalt a keresztfán — volt és nincs, de Jézus a

Krisztus él, és élni fog: mind örökké. És ez a halottaiból feltámadt Krisztus az, a kit hirdettek a tanítványok, leírtak az evangélisták, csak arról lehet minékünk tudomásunk, s csak is arról szerezeni tudomást, méltó törekvés; míg ellenkezőleg, a R. festette Jézus, nagyrészt olyan, mintha valaki Napóleont úgy akarná ecsetelni, a mint hálóköntösben komornyikja előtt jelent meg. Renánnál a komornyik szerepét pliantn siója vivé.

Eddigi előadásunk R. könyvének egyfelől azon fényes tulajdonait akarta kitüntetni, melyeknek az a „nitimur in vetitum“ mellett rendkívüli elterjedését köszönheti, másrészt iparkodtunk tisztábjöni a felől, hogy a szerző kétségbe nem vonható jóhíszemúsége és roppant tehetsége mellett, hogy írhatott oly könyvet, mely épen azok jogos igényeinek nem bir megfelelni, kik ítélethozatalra leginkább hivatvák. Hátra van még, hogy kifejtsük, mi vihette Renant a kiváló szeretettel ecsetelt kép oly sötét árnyalására, hogy utoljára a legelfogulatlanabb vizsgáló is könyvét bontránkozással kénytelen letenni.

Nem szívesen, sőt mondhatom, fájdalommal bocsátkozom e kérdés fejtegetésébe, mert szavaim könnyen személyes meggyőződés elleni vá-

dakképen hangozhatnak, mitől pedig nálamnál jobban bizonyosan senki nem idegenkedhetik.

Eleve ki kell tehát jelentenem, hogy én nekem személylyel semmi dolgom, hogy a személyes meggyőződésnek, ha nézeteinkkel még annyira ellenkeznék is, tiszteletben tartását megszeghetlen erkölcsi törvénynek nézem; de midőn azt mutogatjuk, hogy valamely közkézen forgó könyvben nyilvánított gondolatok gyökérszálaít oly világnézetben végződőknek találjuk, mely erkölcsi tudatunkkal ellenkezik, ezzel, úgy hiszem, a gondolkodásszabadság ellen nem vétettünk. Kimondhatom tehát, hogy R. könyvében a materia peccans nem más, mint az, hogy szerzőnek nincs hite az erkölcsi tisztaság lehetőségében. Ezt már Eltester is kiemelte ím e szavakkal: „Azegész könyvön végig vonuló alapgondolat, a mely ismételve kifejezésre is talál az, hogy: tiszta igazság, tökéletes erkölcsiség nincs; és a hol az volna, ott nem hat, a mi hatni akar, azt mindenütt jó adag „tévedéssel¹ „csalódással¹ „ábránddal¹ kell pótolni. „Egy nagyszerű intézmény sincs, a melynek alapja nem legenda volna. Ily esetekben az emberiség az egyedüli hibás, a mely csalódní akar“ „Minden eszmének,

a mely érvényesülni akar, áldozatokat kell hozni, és pedig, jól megértsük, nem az odaadás, nélkülözés, szenvedés, halál egyéni áldozatát, nem, hanem engednie kell magasztosságából és tisztaságából; áldozni kell nemcsak igazságából hanem valódiságából is. Ez áll mindenkire nézve; „az eszményt az ember mindég csak egy pillanatra éri el“; ez állott Jézusra nézve is: „mert az élet harcából senki sem tér meg sértetlenül.“ így az ő, és pedig legmagasztosabb eszméi is, mint az Isten országának eszméje, apokalyptikus álmodozásokkal vegyültek, és — hogy hathassanak, ábrándokba kellett burkolóznok; így *ő* is ámitásokat engedett meg magának stb.“

Sajátságos neme a paralogismusnak! Mivel az eszme nem valósulhat a nélkül, hogy hozzá tisztátalan elemek is ne tapadjanak, mikép következik még ebből], hogy az, kiben az eszme megfogamzott, a külső valóságnak korlátoltságát okvetlen az eszmére is átvigye? Mivel a fa növése és kifejlődése közben magát meg nem óvhatja, hogy kívülről reá por és szeny ne tapadjon és növést bizonyos mérvben a külső véletlen is ne szabályozza, következik-e ebből, hogy a fa lényegében is változott legyen? Hisz az, hogy em-

bernek nem adatott az eszményt teljes épségében létesíteni, nemcsak az erkölcsi világban, de a szellemvilág egyéb terein is áll, de azért kinek jutna eszébe azt mondani, hogy mivel a festő a képzeletében élő eszményképet nem bírja a vászonra oly szeplőtlenül varázsolni, a mint az lelkében él, — maga az eszmény is vicialtatnék.

„Ha! dass wir nicht unmittelbar mit den Augen malen! — mondja Lessingnek „Halotti Emiliá“-jában Conti, a festő — Auf dem lángén Wege, aus dem Auge durch den Arm in den Pinsel, wie viel geht da verloren! — Aber, dass ich es weiß, was bier verloren gegangen, und wie es verloren gegangen, und warum es verloren gében müssen: darauf bin ich eben so stolz und stoker, als ich auf alles das bin, was ich nicht verloren gében lassen. Denn aus jenem erkenne ich mebr als aus diesem, dass ich wirklich ein grosser Maier bin, dass es aber meine Hand nur nicht immer ist.“*)

*) Magyarul: Ah! hogy nem tudunk közvetlenül a szemekkel festeni! Ama hosszú után, míg az eszmény a szemből a karon keresztül az ecsetbe ér, mennyi nem vész itt el?! De hogy tudom, hogy mi veszett el,

Így van e mindenütt. Az eszme a külsőnek inertiája által nemcsak hogy nem homályosul el a teremtő szellemben, hanem inkább az ellentétekkel való küzdelemben mind jobban-jobban világosul, és elébb talán homályban lappangott oldalai kiderülnek.

Hogy Jézus magasztos vallás-eszméit közvetlen környezete nem tudta teljes tisztaságában felfogni, még kevésbé valósítani, ezt a történelemből elég sajnálattal tudjuk, de nem tudjuk s nem hihetjük azt, hogy Jézusban a rendes fejlődéssel ellenkezőleg a szellemi élet a helyett, hogy fokozatosan emelkedett, — mindinkább hanyatlott, és elannyira hanyatlott volna, hogy utoljára mint önmagával nem bíró rajongó végezte volna pályáját.

hogy mikép veszett el, és hogy miért kellett elvesznie, erre ép oly büszke vagyok, sőt büszkébb, mint mind arra, a mit nem engedtem elveszni. Mert amabból jobban belátom mint ebből, hogy csakugyan nagy festő vagyok, csakhogy kezem nem mindig az.

III.

Aspice creaturam paulatim ad fructura promoveri. Granum eat primo, et de grano frutex oritur, et de frutice arbuacula enititur etc.— Sic et justitia (nam idem Deus justitiae et creaturae) primo fūit in rudimentis, natara Deuni metuens: dehinc per evangélium efferbuit in juventutem: nunc per paracletum componitur in maturit atera.

Tertullian. De velandis virginibus.

A hagyományos theologia egyik legjelentősebb bajnoka, Nicolas August „La divinité de Jésus-Christ“ című legújabb munkáját így kezdi: Renan Ernest úrnak könyve, „Jézus életé“-ről, esemény: nem szabad azt kicsinyleni sem lenézni; még pedig éppen azon okoknál fogva nem, melyek annak kicsinylését és lenézését szülték. — Azt, hallom mindenfelől: e könyvfen nem tartja magát; nem állja ki a józan ész próbáját . . . szóval elhibázott mű az egész. Megengedem. Azonban éppen ez adja a munkának a nagy jelentőséget, ha meggondoljuk, hogy a hitetlenség e legszélsőbb gyöngesége legszélsőbb erőködésének eredménye ... ily könyvnek nem szabad elmúlnia, fen kell hogy maradjon oda

szegezve az ítészét bírói székéhez hitünk diadaljeleül.“

Mily ügyes fordulat, az elbizakodás netovábbjának az ellenfél látszólagos méltánylása alá bújtatására!

Tehát az lenne az összes nyeremény, melyet R. nagy zajt ütött munkájának köszönhetünk, hogy a kritika, vagy, a mi ama csalhatatlanok szerint ugyanaz, a hitetlenség abban végszavát kimondta és teljes tehetetlenségét nyilvánosságra hozta.

Hogy a könyvnek szemlátomást! sikere ezen állítást megcáfolja, ez Nicolas urat meg nem zavarja; a dogmatismus előtt, mihelyt arra hivatkozhatik, hogy meg van írva, a tapasztalható tények úgy sem nyomnak semmit, ezekre hiába utalsz. Lám még Kálvinunkról is olvassuk, hogy Servetnek bűnül róttá fel, miért mondta Ptolemaeus geographiájának fordításában Palaestinát kopár tartománynak. A tapasztalható tény, hogy Palaestina csakugyan kopár és terméketlen, mit sem nyomott előtte, mert hiszen megvagyou írva, hogy az ígélet földje tej- és méztől folyó volt.

Mi, kik e boldog dogmatismust nem osztván, tények után szeretünk indulni, R. könyvét más szemekkel nézzük, s attól, dacára annak, hogy a mint kimutattuk, egészben véve elhibázottnak mondható, sokkal pozitívabb eredményeket várunk; sőt Renan összes irodalmi működését Franciaországra nézve epochalisan és sok tekintetben jótékonyan állítjuk, magától értetvén, hogy ez nem annyira, munkáinak anyagi tartalmára, mint inkább az azok által támasztott mozgalomra es azon irányra vonatkozhatik csak, melyet e mozgalom a francia szelleméletnek előre láthatólag adni fog.

Franciaország ugyanis njabb korban kétszer szerepelt az európai vallásmozgalomban.

Midőn Voltaire követői a múlt század vége felé ama százados középkori balitéletek ellenében, melyek, mint boszorkány nyomás, a nép szabad lélekezését elfojtották, az úgynevezett „józan ész”, az egynapi okosságot emelték trónra, s ennek folytán a múltban merő tévelygést, a jelenben csupa bölcseséget láttak: akkor mélyebben pillantó férfiak rájuk kiáltottak, hogy vigyázzanak, mert a teljes hitetlenség nyomukban van, és a hitetlenséggel pusztulás és sivár elbarmulás jár.

— Az intés akkor későn jött. A középkori formák alatti hosszas szenvedés az emberiséget az ész szava iránt siketté tette s az emberek készek voltak a múltnak összes örökségéről lemondani, csakhogy az abból folyó rosszaktól szabaduljanak.

A kétségbeesés e veszedelmes expediense folytán bekövetkezett állapot természetesen soká nem tarthatott; csakhamar irányt vesztett a romboló lelkesedése a francia nemzet egyszerre csak az ellenkező szélsőségben találta magát. Isten detronizálását követte nem sokára a középkori egyházi intézmények teljes restitúciója. Mind a két esetben a történelmileg létrejöttek teljes értéke szerinti felfogását hiába keressük és a dolgok kor és hely szempontjából való méltánylásának semmi nyoma. — Azóta a francia katolicismus aranyos rájáru képhez hasonlít, melyben a festmény folyvást változik, de minthogy a ráma ugyanaz marad, azt hitetik el magokkal, hogy a kép is ugyanaz. Hivatalosan, igen is, a tridenti zsinat szerinti katolicismus változatlan uralkodik Franciaországban, de az életben, a valóságban Chateaubriand és a St.-Simonisták, Laménais és a Maudit szerzője a vallásos meggyőződések-

ben eszközölt forradalmaknak, az uralkodó hitelvek változatainak mind meg annyi mutatói. Csak egy van, a mi mindnyájukkal közös s ez á semmi tényleges által nem korlátozott, jobbra balra csapongó subjectivismus. A keresztyénségnek igazolása művészi ihletések szempontjából Chateaubriandnál ép oly subjectiv, mint a socialismus délibábjában elmosódó keresztyénség St.—Simonnál.

A vallásbeli reactionak teljes igazsága volt, midőn a múlt század embereit azzal vádolta, hogy a múltnak megítélésében méltánytalanók, a szent dolgok tárgyalásában kegyelet nélküliek és erkölcsi életükre nézve ledérek voltak; de mind ebből nem következik, hogy azért harcuk az egyházi hagyomány negéde ellen is jogosult nem volt.

Az egyházi hagyomány és a keresztyén szellem két különböző dolog; amaz az emberekre ráparancsolva és minden felőlről támogatva sem képes többé befolyást gyakorolni a lélekre, emez akaratunk ellen is magával ragad, mert szellemi fejlődésünk, társadalmi életünknek légköre (1. Molnár Aladár szép „Apologetikai tanulmány“ait). Úgy vagyunk a keresztyénségnek

különösen humanitási tanaival, mint ki nyelvet tanul; akkor tudja tökéletesen beszélni, mikor annak szabályaira többé gondolnia nem kell. Társadalmi életünk általában keresztyén elveken nyugszik, ezek szerint gondolkodunk és cselekszünk, míg túlhan, hol szüntelen csak a Krisztust hangoztatják, e név a haladó szellem elleni harcnak jelszavává lett; a társadalmi fejlődésen kívül foglalván helyet, elmaradtak a történelemtől. Ezekkel szemben mondjuk mi Renan föllépését jótékonyan epochalissnak.

Renan ugyanis, minden idealismusa mellett, az emberiségi adott viszonyokat az áliaméletben, vallásban, tudományban nem az elvont ész törvényei szerint, hanem történeti úton akarja megérteni s azért mindenütt a történelmi continuitást keresi. „A szabad iskolának tévedése — mondja a *Revue de deux mondes* 1858. évi folyam 16. k. 679. 1. — azon túlságos hiedelemben fekszik, hogy könnyű a szabadságot pusztá reflexió útján előteremtteni és hogy be nem látta, miszerint valamely intézmény csak akkor lehet szilárd, ha históriai gyökerei vannak.“

Különösön a vallást illetőleg R. szintúgy

mint korábbi szellemrokona, Constant Benjamin, a pozitivitásokat a történelmi fejlődés törvénye alá helyezi s e szempontból törekszik azoknak eredetét, fejlődését, társadalmi hatását és életét, mint Isten folytonos önnilatkozatát, fogni fel. „Isten — így nyilatkozik „Jézus életének⁴· bevezetése végszavaiban — Krisztus előtt is nyilatkozott, Isten ő utána is fog nyilatkozni. Istennek az emberi öntudat mélyébe rejtett nyilatkozatai, habár teljesen különbözők is, mind ugyanazon neműek, s annál istenibbek, mennél nagyobbak és szabadabbak. Jézus nem egyedül azoké, a kik az ő tanítványainak vallják magukat. Ő mindazoknak közös dicsekvése, a kiknek kebelében emberi szív van. Az ő dicsősége nem abban áll, hogy a történelmen kívül foglaljon helyet; sokkal igazabban tiszteljük, ha megmutatjuk, hogy nélküle az egész történelem érthetetlen/⁴ — Hogy Renan e megmutatást megkísérettette, ebben fekszik irodalmi működésének roppant jelentősége és erre nézve a „Jézus élete⁴⁴ csak egy láncszem R. összes munkásságának folyamatában, melynek szellemirányát kitűzve látjuk az „Etudes d’histoire réli-

gieuse“ című régibb munkájában, hol egy nagyérdekű tanulmányorozatban a vallások s azoknak fontosb mozzanatai történelmi nézpon-
toból vétetnek tudományos vizsgálat alá.

Az első tanulmány, mely C r e u z e r sym-
bolikájának Guigniaut-féle francia fordításának
ismertetése alkalmából a klasszikai régiség vallá-
sait tárgyalja, ezeknek értékét úgy állapítja meg,
hogy „azokat sem vitatkozás! fegyverül, sem
puszta tudvány táplálékául tekinteni nem sza-
bad. E tévelygések történelme az igaz, vizsgáló-
nál sem gyűlöletet nem költ sem sajnálatot; ha-
'nem ama nagy tény elismerését eredményezi,
hogy az emberiség egész lényege szerint vallá-
sos és hogy a jelvesség minden vallásnak szük-
séges alakját képezi. Hogy természete szerint a
symbolum ki nem elégítő és mindig háta mögött
marad az eszmének, melyet ki akar fejezni, hogy
a határtalannak meghatározására és szem elibe
állítására tett minden kísérlet lehetetlenségbe üt-
közik; — sokkal világosabb sem hogy annak ki-
mondása érdem volna. Minden kifejezés egy-egy
korlát s az isteni dolgokra legméltóbb nyelv
volna a hallgatás. Azonban az emberi természet
maga e lemondásra elszánni nem tudja és soha

fel nem hagy a symbolumok újból meg újból való előállításával és épen e folyvást meg megújuló kísérletek a menny elérésére legszólóbb bizonyosságai annak, hogy az ember természeténél fogva arra van rendelve, hogy a véges dolgok szűk korlátain áttörjön. Csak is ez önthet bizodalját belénk a jövő fenyegetései ellen. Megeshetik, hogy mind az a mit szeretünk, mind az a mit az élet díszének képzelünk, a szellem szabad művelődése, a tudomány és művészet egy bizonyos koron túl magát fentartani nem fogja; de a vallás meg nem hal. A szellem örök óvástétele marad az a rendszeres vagy baromi materialismus ellen, mely az embert lekötni szeretné a közönséges élet legalsóbb rétegeibe.“

S vájjon mily szerepet tulajdonít ez emberiségi nagy feladatban, az igaz vallás létesítésében R. a keresztyénség alapítójának, Jézusnak? Hadd szóljon R. maga. „A világtörténelem főfőeseménye“ — így nyilatkozik „Jézus élete¹¹ kezdetén — „azon forradalom, mely által az emberiség legnemesb osztályai a pogányság határozatlan neve alatt összefoglalt vallásokból azon vallásra tértek át, a mely az isteni egységen, szentháromságon s az Isten fiának testté lé-

télén alapszik. Közel ezer év kellett, hogy ezen áttérés eszközöltessék. Legalább háromszáz év telt bele, míg az új vallás megalakult. Eredete azonban a szóban lévő forradalomnak oly tény, mely Augustus és Tiberius uralkodása alatt történt. Akkor élt egy magasztos személy, ki bátor kezdeményezése és azon szeretet által, melyet ébresztett, az emberiség jövő hitének tárgyát megalkotó és annak kiindulási pontját kitűzte.¹ — Később a 17-ik fejezetben pedig így szól: „A világnak nem lett vége, a mint azt Jézus hirdette és tanítványai hitték; de újjászületett, és pedig oly értelemben, a mint Jézus akarta. Az ő ábrándja nem jutott azon sorsra, melyre sok más, emberi agyban keletkezett ábránd jutott, mert az élet csiráját rejté magában, mely hála mesés külsejének, bejárást találván az emberiség kebelébe, ott öröklő gyümölcsöt hozott. IJe mondja senki, hogy ez csak jóakaró magyarázat, kigondolva a végett, hogy nagy mesterünk becsületét tisztára mossuk. Nem! nem! Az Istennek e valódi országa, a szellem országa, a mely mindenkit királylyá és pappá tesz; azon ország, mely mint a mustármag fává növekedett, a mely a világnak árnyékot ad, és melynek ágai közt a madarak

fészket raknak; — ezen ország az, melyet Jézus értett, akart s alapított. A pompával való visszajövetelnek hamis, hideg és lehetetlen eszméje mellett ő felfogta az Isten valódi országát, az igazi megújulást, a hegyi beszédet, a gyöngék megdicsőülését, a nép szeretetét, a szegények iránti hajlamot és minden alázatosak, igazak és gyermeteglelkűeknek jogukba visszahelyezését... Mindenikünk neki köszönheti azt, a mi bennünk legjobb. — S mi által eszközölte R. szerint Jézus mind e csodaeredményeket? Uj elmélet vagy valami nagyszerű következetesen keresztülvitt bölceleti rendszer által? Korántsem. A történelmi felfogás a fejlődési változásokat nem elvont eszmékből, hanem mindég személyiségektől származtatja, s ebben rejlik e felfogásnak tapasztalati pozitív igazsága és R. e tekintetben kétségkívül az igaz tudomány útján jár. „Jézus nem véleményét prédikálta,” — mondja az 5-ik fejezetben — „hanemönmagát.”^{1,4} A 28-ik fejezetben pedig így nyilatkozik: „Jézus nem hitcikkalapító vagy jelvényteremtő, hanem új szellem kezdeményezője a világon.“ „Ezen nagyszerű intézmény — mondja ugyancsak a 28-ik fejezetben — „mindenesetre Jézusnak sze-

mélyes műve volt. Hogy magát annyira imádtassa, imádásra méltónak kellett lennie. A szeretet nem képzelhető tárgy nélkül, mely méltó hogy azt fölgerjeszse, és ha Jézusról semmi egyebet nem tudnánk is, mint azon hó szeretetet, melyet maga iránt gerjesztett, mégis azt kellene erősítenünk, hogy nagy és tiszta volt. Az első keresztyén nemzedék hite, lelkesedése és állhatatossága csak úgy lesz megmagyarázható, ha óriási nagyságú embert teszünk fel.“

Hogy R. a történelem e mélyebb felfogását érvényre törekszik emelni, megbecsülhetetlen dolog kivált oly országban, hol az abstractiok fanatismusa mindég a fenállónak rombolására irányul a helyett, hogy annak nemesítésén kellene dolgoznia,—hol a híres Sieyés egyenesen ki merte mondani, hogy „abból, a mi elmúlt, a jelenvalókról ítélni, annyi mint az ismertet megítélni az ismeretlenből. Sokkal helyesebb a jelen szerint ítélni meg a múltat és egyenesen bevallani, hogy az állítólagos historiai igazságok cseppel sem bírnak több valóságossal mint az állítólagos vallásigazságok.⁴¹ — Jellemző Sieyés e paradoxonjában, mily hangon beszél á vallásról. Hogy a múltról képzett fogalmaitik ürességét kiemelje,

összehasonlítja a vallásfogalmakkal, melyekben szerinte magától érthetőleg semmi realitás nem lehet. Sиейés e tekintetben elvítathatatlanul következetes volt. Mihelyt elszakítottuk a jelent a múlttól, melynek kifolyása, elszakítottuk egy-szersmind a jövendőőtől, melyben múlttá leendő. Az ember így egynapi kérészsze lesz, melynek sem múltja, sem jövendője s ily emberre nézve a vallás nem lehet egyéb üres ábrádnál. Mi kik a vallás légkörében élünk s csak abban hiszünk emberileg élhetni, mit gondolunk a vallásos eszmékben bírni? Sem többet sem kevesebbet, mint feleleteket azon kérdésekre, melyek oly régiek mint az emberiség maga. A magunk és rajtunk kívül tapasztalható világ eredete, a jónak és Tosznak küzdelme önlelkünkben és a minket könyező világban, önlétünk rendeltetése s a világ leendő sorsa — íme a problémák, melyek fölvetésével beköszöntöttünk a szellem világába, hol vallásos eszmék alapján amaz erkölcsi világrend alakul, melyben az ember eddig történt isteni kijelentésekből okulást merít jelenje és biztatást jövendőjére nézve. Akié szerint, mint Sиейés, a történelem valódiságában nem hisz, annak a vallás agykoholmányánál egyéb nem lehet.

Mily egészen más szellem az, mely R. munkáiból szól! „A vallás — mondja az „Etudes religieuses“ előszavában — „az emberi természetnek bizonyára egyik legmagasabb, legvonzóbb nyilatkozata: a költészet minden nemei között, ez éri el legjobban a művészet lényeges célját, mely abban áll, hogy az embert a közönséges életnek fölibe emeli és felkölti benne mennyei származásának érzetét. A szív nagy ösztönei sehol sem mutatkoznak nagyobb nyilvánvalósággal, s még akkor is ha nem fogadjuk el különös oktatását egyikének sem azon nagy vallásrendszereknek, melyek osztakoztak vagy osztakoznak a világban, ama rendszerek egyeteméből egy roppant tény következik, mely előttem legvigasztalóbb biztosítékát teszi ama titokszerű jövődönnek, midőn a nem vagy az egyén megtalálják ismét műveiket és áldozataik gyümölcsét.*⁴

Ki e sorokat olvassa, s azokban a vallásos elmének, az emberiség legszentebb céljai iránt nemesen érző szívnek fenkölt nyilatkozatát nem látja: az bizonyára saját nézetein kívül vallásosságot elismerni nem tud. — Igaz, nem az a valóság az, mely Isten imádását a megszokott formák lelketlen gyakorlatába helyezvén, ugyanaz

ma a keresztyénség kebelében, a mi volt évezredekkel ezelőtt akármely képzelt istenség szolgálatában, de annál élénkebb törekvés az a tiszta eszményi után, mely a szellem szabad fejlődésében úgy mint akültermészet változhatatlan törvényeiben a mindenütt jelenvaló Istent nyomozza és imádja.

Gonoszul elfogultnak kell annak lenni, ki R. irodalmi működésében vallás ellenes romboló célzatokat lát. A hivatalos dogmatizmus és a valóság két különböző dolog, s a ki amazt megtámadja, nem szükségkép ellensége ennek is.

A vallásfelfogás, melyet R. akar érvényre emelni, a fejlődő keresztyén szellemmel egy nyomon jár. Ő a vallást a szellemi élet közepébe akarja helyezni és emberiségi intézményeink főrugóit abban keresi. Azért megy vissza vallásunk keletkezésének első időpontjára, azért törekszik annak alkotóját a haladás első bajnokául mutatni fel.

R. e törekvése nem sikerült, leverő bizonyosságul, hogy a közszellem elleni küzdelmünkben, rendesen magunk sem szabadulunk ki egészen annak befolyása alól. R. minden műveiben a vallás történelmi felfogása mellett harcol és midőn

végre maga lát hozzá, hogy vallásos életünk központi személyességét történelmi világításban mutassa fel, — történelem helyett képzeleti jellemrajzot ad. „Jézus élete⁴⁴ — a mint láttuk — a kivitelben tökéletesen elhibázott mű, de azért R. irányát és célzatát gyanúsítani igaztalanság; állításai a tudomány előtt nem igazolhatók, de ebből korán sem következik a rossz intention R. megtámadható mint exegeta, mint historicus, de liem mint ember, mint író, s épen istentelennek mondani őt, valóságos absurdum.

IV.

Ha ki ma Renan könyvéről tüzetesen akarván szólni, az özönnel megjelent cáfiratokra semmi tekintettel nem lenne, az bizonyára nagyon félszeg munkát vinne véghez.

A mozgalom, melyet Renan támasztott, sokkal fontosabb, mint maga a könyv s e mozgalom előidézésére a túlbuzgók idétlen prókátorkodása kétség kívül többet tett, mint R. maga.

Ha a hivatalos buzgóság zajt nem üt, „Jézus élete“ a szobai tudósság szűk körén túl aligha terjed s tévedéseit szép csendben eltemeti a tu-

domány. De azok a jó urak a kérdést az elmélet mezejéről a gyakorlati élet terére vitték át, a a hova nem tartozik, s azt hitetik el magukkal, hogy kenetes declamatiójuk képes lesz semmivé tenni egy könyv hatását, mellnek hibáit a kor legbensőbb érzelmeivel rokon fényes eszmék tdkarják és — a mint fentebb mondám — a szívet meglopja, mielőtt az ész szóhoz jutna.

Roszul ismerik a kor hangulatát, kik azt hiszik, hogy mai időben elég valakit a szószékről istentelennek, ördög fajzatjának címezni, hogy mindenki azonnal utálattal elforduljon tőle. Afőltétlen tekintély arany napjai rég letűntek s most már nem elég a pusztá állítás, bárhonnán jöjjön az, most bizonyítékok kellene, érthető, világos bizonyítékok.

Harmadfél századdal ezelőtt Pázmán a protestantismus ellen intézett „Kalauz“-ában (2001.) egész komolyan állítja: „hogy Luther nem mindenestül természet folyása szerint születet, hanem i ördög bagzot Lidérc-módgyára Annyával. Ezt újomból nem szoptam, — folytatja Pázmán — hanem, tíz vagy töb, Fő tudós embereket nevezhetek; kik — közzül némellyek, még élteben Lu-

thernek, ezt szemére hánták. Halhadsza, mit ír Pratéolus, ezelőtt Hatvankét esztendővel: Sunt qui Lutherum scribant fncubo natum, qui ejus Matrem, balnei publici servulam, oppresserit. stb. stb. . . És jóllehet az Ördögnek teste nincsen: de azért a Levegőégből, és egyéb Elementomokból formált testben latorkodhatik az Aszonyokkal; mint Szent Ágoston, Lib. 15. de Civitate Dei Cap. 23. megbizonyíttja. Sőt ördögi mestersegekkel a Férfiúul magot vévén nemzésnek is eszköze lehet; a mint Justus Lipsius lib. I. Sloicae Philosoph. Cap. 20 bizonyítja, stb. stb. Midőn Balduin a „Kalauzára írt feleletében Pázmán ezen állításait visszautasította s azt állítja, hogy: „Hazudtak, a kik ezeket írták: Mert Sleidanus tisztesség-béli személyektől írja, hogy születet Luter:“ Pázmán erre „A setét hajnalcsillag után bujdosó Luteristák vezetője¹⁴ című munkájában szóról szóra ezeket írja: „Mindezek csak esze-fordult kábolgyáskodások. Mert minden rász ember azt mondhattya akármely böcsülles embereknek bizonyos historiájáru, hogy nem igaz: de azért, ezzel hitelét fel nem forgattya az igazságnak. Sleidanus úgy írta, a mint akarta, a Luter születését; mely tudva nem volt, valamíg

a maga anyja egy Lipsiai aszonymak meg nem beszéllette, hogy ördögi cimborából szült?¹.

Pázmán jól tudta, mit csinál, mit ír, ő ismerte korát, s tudta, hogy ily határozott s még hozzá tudós idézetekkel felcifrázott állítás egy cardinalis tollából hatását eltéveszteni nem fogja, s hogy ő helyesen számolt, megmutatta a roppant eredmény. De váljon célt érhetne-e ily fogással a mi időnkben, és találkozik-e napjainkban jámbor ember, ki Brunner uramnak Renanról költött sokkal szelidebb meséjének hitelt adni kész lenne? „Az orleansi mostani híres püspök Dupanloup — így mesél Brunner — ezelőtt a Párisban lévő St.-Sulpicei papnöveldének igazgatója és Renan a papnövendékek közt volt. Már említettük, hogy az ifjút ott táplálták, ruházták, ott tanították is s az első négy avatást fel is vette. Szorgalmas volt, látszólag kegyes és alázatos, úgy, hogy előljárait elámítottá. Az újságok jelentik: hogy mikor érkezett az idő, hogy magát a pappá szenteltetésre elhatározza és Dupanloup ez iránt megkérdezte: Renan szint vallott és jég-hideg vakmerőséggel azt válaszolá: „nem hiszek Istenben.“ Dupanloup azt gondolta: a papnövendék idétlen tréfát tiz, vagy hirtelen eszét vesz-

tette; de Renan jéghideg nyugalommal, melyben jövő végzete feküdt, ismétlé: „nem hiszek Istenben,⁴⁴ Dupanloup természetesen sietett őt a sémin ariumból azonnal kirekeszteni, Renan akkor a legnagyobb nyomorúságba jutott, és Dupanloup első szükségéi fedezésére 500 frankot adott neki azzal a meghagyással, hogy ne merjen szeme elébe kerülni.⁴⁴ Így ír Brunner, nem is sejtve azt, hogy a mi időnkben, ily hazugságok többé mit sem fognak, és mint az égre vetett kő a hajigáló fejére hullanak vissza. Általában azok a Brunner-féle jó urak egyén ellen fordítják fegyvereiket s azt hiszik, ha az egyént megsemmisítették, nyert csatájuk lesz, holott a sajtó által kifejtett tudományos solidaritas mellett nem egyénnel, hanem iránynyal van dolguk, az irány követőinek száma pedig légió. Nero óhajtása, bár az egész emberiségnek egy nyaka lenne, hogy égy csapással leüthesse, a szellemvilágban még inkább pium desiderium, mint Nérónál volt. Olyan az mint a feljáró lélek a népmondában, anyagi fegyver nem fogja; leütik, ismét főikéi, megölik, feltámad. ráolvasnak, újra előttük áll. — Vakbuzgóságukban egy nagy kérdést idéztek fel s addig nem fog az emberiség nyugalomra szállani, míg el nem döntenek.

Mi e kérdés? feleljenek a következő sorok.

Mióta a sajtónak mind szélesebb körökbe terjedő hatásai nyomán a szellem világa minden ember előtt feltárult s ennek folytán az emberiség azelőtt nem is sejtett haladásnak indult: a vallásnak is szükségkép más alakot kellett öltetnie, meg kellett nevezetesen *a vallás azon felfogásának szűnnie, melynél fogva az emberiségnek egy kis része azt eszközül használta a nagyobb rész féken hordozására és azon szabadság elnyomására, melynek' eredetét köszönheté; azóta a papi uralom alól magát emancipált társadalomban minden ember a maga módja szerint kívánja intézni lelki üdvére tartozó dolgait; az emberek — hogy az Apostol szavaival éljek, — „megkóstolták, hogy kegyelmes az Úr,^{li} elértették egész horderejét az apostol ama mondásának: „Ti pedig választott nemzetiség, királyi papság, szent nép vagytok.“ A protestantizmusban ezen elutasíthatlan köztudat hivatalos érvényre jutott, és secták alakulásában nyilvánul míg a katholicizmusban a régi forma ugyan megmaradt, de a lélek kiköltözött; a hierarchia egész alkotmánya fennáll, de az engedelmeskedő népek és nemzetek nincsenek többé. Ezt nem én

mondom, hanem a nagyon is buzgó katolikus .Graume. E neversi generális vicarius „A társadalom testén rágódó féreg“ című munkájában az európai emberiség valláserkölcsei állapotát így festi: „Első tény. — Némi engedetlenségi jelenségek kivételével, a mi a jól nevelt gyermekeknél is elkerülhetetlen szokott lenni, azt tapasztaljuk^ hogy az egész középkorban Európa tiszteletteljes alávetéssel viseltetett az egyház iránt. Hitében, közerkölcseiben, törvényeiben, intézeteiben, tudományában, művészetében, nyelvében keresztyn lévén a társadalom, nyugodtan fejté ki azon szép és szilárd viszonyokat, melyek *őt a* minden tökély mennyei példányképeinek Krisztusnak mértékéhez közelebb vivék.“

„Második tény. — A XV. századdal a katolicizmusnak egyedurasága elenyészik. A valás és társadalom közti *ősegyesség* megrendített. A római főpásztornak eddig annyira tiszteletben tartott atyai szózata gyanússá kezd lenni, hatalmának fensége nagyszerű árnyék gyanánt enyészik el: a királyok és népeknek gyermeki alávetése csökken: a társadalom boldogtalan vágyat érez kebelében a függetlenség után: minden szakadásra mutat.

„Harmadik tény. — Alig kezdődik a XVI. század, egy német szerzetes cellájából szózat emelkedik, hatalmas közlönye a lelkekben forrongó vétkes gondolatoknak: e szózat azt mondja: nemzetek, szakadjatok el a katolika egyháztól, hagyjátok oda Babylont; népek, ténjétek el gyermekségteknek járszalagát, már elég erősek, elég felvilágosultak vagytok magatok kormányzására. E szózat tetszéssel fogadtatik, mely még most is bámulást költ. Európa nagyobb részében a társadalom az ő anyját babonaszózat- és barbarismusról vádolja, annak tanítását elátkozta, legnagyobb férfiaiit megvetette stb.“

„Negyedik tény. — Eme hihetetlen elszakadás nem a szédelgésnek pillanatnyi rohama volt: mert még mai napig is tart Jelenleg, midőn a szenvedély főfokához eljutott, a katholicismus régi leányának alig egyéb riadója a borzasztó szavaknál, melyek az adriai tengertől egész az óceánig, a középtengertől a keleti tengerig különféle alakban ismételtetik: A kérésztársaság ránk nézve teher, mi nem akarjuk annak további uralmát föllöttünk; el vele, pusztá tekintete is ránk nézve elviselhetlen.ⁱ”

„Ötödik tény. — Mióta a zavarok tartanak, az egyház nem változott. . . A társadalom bajainak irányában sem tétlen, sem néma nem maradt. Talán soha nem fejtett ki az ő anyai gyengédsége általánosabb gondosságot és fáradhatatlanabb buzgalmat. Az ő örökké termékeny méhéből a XV. században harmadik V rend, vagyis szerzetes egyesület jött létre; a XVI-ban ötvenkettő; a XVII-ben kilencven. Mind ezen nagy társulatok hasonlóan egy férfiúhoz s egy célra törekvőleg folytonosan terjeszték működésüket a családra, és a társadalomra Európának éjszaki pontjától egész délig.....“

Szomorú leverő képe a hanyatlásnak, midőn az építők pompás épületeket raknak és nincs ki lakja, az igehirdetők számát oly végetlenül szaporítják és senki nem hallgatja szavukat, szépen kidolgozott morált tanítanak és senkinek nem jut eszébe azt követni!

Ily tényekkel szemben el nem nyomható aggodalom szállja meg lelkünket, mert vagy azt kell'hinnünk, hogy a történelemnek szellemi eredményekben leggazdagabb utolsó századaiban az emberiség csak veszte felé törekedett és minden haladásunk mellett szellemünk gyöke-

rében meghibbant, vagy kénytelenek vagyunk a vádoló irányát tévesztettnék és igényeit elévültöknek mondani. Valóban ha Gaume lír panasza alaposak, akkor a keresztyénséget a világ leghaszontalanabb intézményének kellene állítanunk, mely 18 százados hallatlan erőködésével egyebet nem tudott eredményezni, mint azt, hogy míg fizetett szolgálói imádva vallják, a kívül állók leghatározottabban tagadják. — A társadalom nyílt ellenmondásba jutott hivatalos hitvallásával ez tagadhatatlan igaz, és irtózatos, hogy igaz.

Milyen egyáltalában a míveltek gondolkodása vallás dolgában mai nap Európaszerte? Mondjuk ki őszintén. Nem ismernek más kijelentést, mint Isten szózatát önbensejükben, nem más csodát mint a természetnek örök törvények szerinti folyását és nem várnak más üdvöt, mint a melyet az ember önszellemi munkája nyomán önmehtagadás és szeretet által magának szerezhet. Az egyházi hitcikknek nekik, legjobb esetben tiszteletre méltó symbolumok, melyekbe »egy gyermekkor vallásos eszméit öltözteté.

Ez kétségkívül nem a hagyományos dogmatika hitvallása, sem katolikus, sem protestáns

értelemben, de mindenesetre hitvallás, még pedig olyan, mely társadalmunkban a magasztalt középkorral egybevetve hasonlíthatlanul humánusabb törekvései és annak szellemében létesített intézményei által tényleges jogosultságát fényesen bizonyította be.

Ha a tudomány által erősödött szellem a mankókat elveti és önlábaíra akar állani, ne féltsük azért mindjárt a vallást; gondoskodva van róla, hogy a fák az égig ne nőjjenek. — Az ember szakíthat a tridenti concilium határozataival megteheti, hogy a dortrehti prot. zsinat végzéseit és a confessiók szabásait magára nézve kötelezőknek nem tartja, de nem szakíthat maradandóig Istenével, lelkiismeretével.

„A minap két csodát láttam; — írja Luther Brück cancellárnak — az egyik, midőn az ablakon kinéztem és láttam a csillagokat az égen és Isten ama szép boltozatát, melyet semmi oszlop nem tart, mire az építő mester a roppant boltozatot vetette volna; az ég pedig még sem dőlt be és a boltozat most is szilárdul áll. Vannak azonban, kik minden áron oszlopokat keresnek, hogy legyen miben fogózniok, mit kézzel tapogatniok; és mivel ezt nem tehetik, remegnek és reszketnek,

mintha az ég bizony bedőlné. A második csoda: láttam nagy vastag felhőket, a mint fejünk felett oly teherrel lebegtek, hogy nagy tengerhez voltak hasonlók, de nem láttam semmi alapot, a min nyughatnának; mindamellett nem szakadtak ránk, hanem borús arccal köszöngettek felénk. A mint elvonultak, kegyelet-ív csillámlott elő; e már csak gyarló alap volt s inkább csak tüneménykép. Még is úgy volt, hogy az vitte a nagy vízterhet és bennünket megoltalmazott.“

Íme! így éreznek és gondolkodnak, kik haladási rendeltetésünk örök kútfejében, Istenben bízva a megszokottság holt tengerére új eszmék zivatarát felidézni nem rettegnek; hitük még nagyobb mint merészségük s az utoljára is biztos .révbe juttat.

Valóban az emberiség, a mi szépet és magasztost létesített, nem azoknak köszönheti, kik igazhívő voltukban az évezredekkel ezelőtt szabott hagyásoknak föltétien magasztalói és imádói voltak, hanem mindég olyanoknak, kik az igazságot keresve az ember isteni rendeltetését a tudomány előhaladt eszméivel összehangzásba tenni, a vallást az étellel szorosb kapcsolatba hozni törekedték.

A hagyományos theologusok a vallást, látható kill alakjával együtt, valamint eredete szerint minden emberi tudomáson túl eső, mennyből aláhullott csodatüneteménynek nézik, úgy fenállását is nem tartják a fejlődés törvénye alá vonhatónak; szerintük a vallásban, sem tökéletesedésnek, sem hanyatlásnak helye nincs. Volt idő, azt mondják, mikor Isten láthatólag járt a földön és akaratját hallhatólag jelentette ki az embereknek. Mindezt Isten maga föl is jegyeztette és kiválasztott szolgálait megbízta és adott nekik csodatehetséget, hogy e följegyzések magyarázatában soha ne tévedhessenek. Innen s c«ak innen meríthető mind az, a mit rendeltetésünk elérhetésére tudnunk szükséges. — A vallás ilyképeni felfogása természetes volt oly korban, midőn az emberek mindent egyenesen Istenre viszonyítottak, mert a közelebbi okok kutatására még nem gondoltak; a mennydörgésben Isten szava szólott, a villámban az ő nyila sújtott, a jóltevő esőben áldó kezét, a pusztító fergetegben haragját érezleté; ethikai téren is, az ember minden eredeti adománya Isten közvetlen ihletének vétetett és a művész találékonyságában, a szónok fenkölt röptében, a költő ihlett

szárnyalásában az isteni szellem egyenes nyilatkozatát látták. Nem csoda aztán, ha ily felfogás mellett a dolgok folyása úgy tűnt fel, mint a melyet közvetlen Isten intézett, Isten s az ő követői jártak keltek az emberek közt — Keleten mai nap is minden ember így gondolkodik, minden ember supranaturalista; de épen ezért a haladásnak, a társadalmi lét természetszerű fejlődésének sehol semmi nyoma. Hiába viszi oda az európai tudományát, művészetét, ipartalálmányait, — a keleti ember mind e szép dolgokat megnézi, megbámulja, de eszébe sem jut abból valamit el-sajátítani is akarni. Minek is? mikor Isten földön jártában maga gondoskodott rólunk, s így bizonyosan nem felejtett ki semmi olyat, mi boldogságunkat előmozdíthatja.

. Ha Renannak hivatal szerinti üldözői, a protestáns Guizot-1 és elvtársait is ideértve, őszinték, kénytelenek elismerni, hogy az általuk vallott keresztyén supranaturalismus következetesen keresztülvive és az életre alkalmaztatva szükségkép ugyanazon eredményekre vezet, mire a keletiek jutottak; álmokat kellene ismét hüvelyelnünk önmagunk tájékozására, ördögöket kellene üznünk betegeink gyógyítása végett, boszor-

kányokat és eretnekeket kellene égetnünk, a rabszolgáknak örökké rabszolgáknak kellene maradniok stb. mert mindezek megvannak írva — egyáltalában mindazon institutiókat kellene ismét életbe léptetnünk, melyek a Gaume úr szerint Krisztus nyomdokin járt középkori keresztyén-ségben a szegény embernek a mennyet oly kere-setté tették, mert a földet Isten nevében pokollá változtatták.

Mai nap is nem amaz elvek kezelőin múlik, hogy azoknak következetes szigorú keresztülvi-tele a jövő élet fejében a földi létet elvisel-hetlenné nem teszi. Egészen más tényezők azok, melyeknek az európai emberiség a sötét ön-zés rémségei alól való felszabadulását köszön-heti és a társadalom csak is úgy léphetett a ha-ladás ösvényére, hogy többé amaz elveknek az életbe befolyást nem enged. Mintha csak a lélek-nek más törvényei volnának a templomban, is-mét mások a templomon kívül, itt fejlődő haladás-nak hódolunk, ott minden legkisebb változás Isten elleni merényletnek bélyegeztetik. A jelen-kor embere keresztyén a supranaturalismus ér-telmében csak a templomban, a templom falain kívül egészen más elveket vall és a haladó tudo-

mány, a humanitás, a kölcsönös türelem törvényeit követi, sőt állami életében nyíltan bevallja, hogy alheus. Íme „les extrêmes, qui se touchent.“

V.

Mi haszna feszegetik katolikus szempontból az ilyen Renan-féle kérdéseket? — tán, hogy Renan állításait alapos vizsgálat alá vegyék? — A szabad discussióhoz szokott mai ember gyanús szemmel néz minden olyan vizsgálódásra, melynek eredménye már előre tudva van, s belőle sem hamis régi tan cáfolata, sem új igazság fölfedezése nem várható.-Ne zavarjuk össze a szerepeket és ne affectáljunk egyszerre vizsgálati szabadságot tanbeli csálhatatlansággal. Ezt nem vitatkozás! viszketeg, hanem a legőszintébb jóakarát mondatja velem. ·

A katholicismus addig erős, míg a „non possumus“ terén marad és sem ellenfelével, sem a tudománnyal nem alkudozik.

Tekintélyen alapuló minden hatalomnak természetében fekszik az, hogy föltétien ereje abban a percben megingattatik, melyben jogcímét és eljárását igazolni kezdi. Ezt a katholicismusnak sohasem kellene szem elől tévesztenie.

Luther egy helyt azt mondja: contemptus frangit diabolum, observatio in fiat, d. h. das Böse bekämpfen, zwingt es zu beschauen, und der Krieg selber ist ein Stück Niederlage. — Azoknak, kik, mint Abbé Meignan, Poujoulat, Brunner, stb. Renant egyenesen ördög cimborájának tartják, kár volt az ellenségtől nem tanulniok és Luther idézett genialis ötletét tekintetbe nem vehniök. Mert valóban ama jó urak Renannak több híveket szereztek, mint maga a „Jézus élete.“ Sok ember, midőn Renan könyvét elolvasta, így gondolkodott: én mint laicus ember ehhez sokat nem értek, nem az én dolgom vizsgálni, kinek van igaza, az egyháznak-e vagy Renannak, de elég alkalmunk volt már tapasztalni, hogy a legfényesb íróknak egyház elleni támadásai, mint „commenta, quae delet dies“ meg hiúsultak: — legjobb lesz tehát möst is régi hitemet megtartani s ezzel Renan nevét Voltaire, Diderot s más vallásostromló nagy írók sorába tette, kikről a francia megszokta már úgy vélekedni, hogy, a mit azok a biblia és Jézus ellen Írtak, csak a fenálló ellen vívott harcoknak természetes kifolyása volt, de mely a forradalom

által, valamint politikai, úgy egyházi tekintetben is, alapját vesztette.

Később azonban az egyház védőinek épen oly gyöngé, mint szenvedélyes apológiáit olvasván, egyszerre csak a felek közti ítélelhozásra látta magát felhivatva, s ezzel oly állást foglalt el a kérdés irányában, mely hitét nagy hányatatásoknak tette ki, anélkül, hogy tudományát megszilárdította volna. *)

- *) Nálunk a Sión őrei jónak látták az ügyet a ponyvairodalomba is átvinni és most 5 kron széltire árulják e következő verses könyvet: „Országgyűlés pokolban, vagy: az Antikrisztusnak Renánnak az ördögök által lett instclláltatása Lucifer király udvarában. Irta György Vitéz. íme a nem ügyetlenül készült pamphletből egy kis próba:

A mint ez így beszél, nagy zaj keletkezik,
 űti portól földve egy ördög érkezik,
 S a sokaságon át Luciferhez járul,
 Nagy sietve így kezd beszélni utjárul:

Legfőbb ellenségünk — a Krisztusnak vége:
 Egész világ elölt csúffá vagy on téve!
 Vége hatalmának, vége országának,
 Imádás helyett rá sárt, átkot, gúnyt hánynak! . . .
 De hadd kezdjem elöl ezt a történetet,
 Hogy így szérűi szóra megértsetek:
 Páris városában már rég ólalkodtam,

Az igaz, alapos, tudományos vizsgálatról én a bibliát soha nem féltem, mert az őszinte vizsgálat az igazsághoz vezet, ettől pedig a biblia csak dicsőítését várhatja; de amaz apológiákban az igaz tudományosságnak sehol nyoma sincsen

Mert egy jeles préda akadt meg hálóban!
 Egy ifjú tudós ez, kinek neve: Renan
 Mi nemét illeti, hát férfi nem leány.
 Először őtét mint kispapot ismertem,
 De hogy jó barátunk: mindjárt észrevettem.
 Láttam, hogy nagy dolgot forgat elméjében,
 S nekünk még idővel nagy hasznunkra léssen:
 Azonnal melléje álltam kísértőnek,
 Bárhova ment, sehol nem hagytam el etet.
 Titkos sugallattal szüntelen kisztettem,
 Világi nagy hírrel addig kísértettem:
 Míg biztatásomra papságból kilépett,
 Pokol országunknak terjesztőjévé lett.
 Ő ugyanis most irt Jézus ellen könyvet,
 Olyant, a milyent még egy ördög sem költhet,
 A melyben Jézusról olyakat hazudik,
 Hogy az én elmém is azon álmélkodik. —

Megcsúfolja Jézust, tagadja csudáit,
 Mikben egész világ oly soká hitt,
 Tagadja, hogy egyéb lett volna mint ember,
 Az is csak az alja, egy zsidó siheder;
 Tagadja, hogy csalónál egyéb lett volna:
 Hogy feltámadt: azt úgy álmolta Magdolna,
 Pedig úgy-e nemes társak — köztünk mondva —
 Renan úr ezt mind hiába mondja,

s minden soron meglátszik, hogy a szerzőknek a bibliai tudományról sejtelmük is alig van.

Könyvet kellene írnom, ha mind ama fonák-ságokat elő akarnám sorolni, melyektől ama vádiratok hemzsegek; többnyire azt sem tudják, mi

Mi tudjuk Jézus ki? s mily bajunk yan vele?
 Ő az ég rettentő hatalmas Istene!
 Ámde a népet Renan hadd ámitsa,*
 Hogy így a világot részünkre hódítsa. ,
 S hogy ez nem sokára meg is leend: hiszem,
 Mert Renánnak könyve alig leve készen:
 Örvendve láttam, a nép mily mohón veszi,
 S a mi benn írva van csak úgy falja, eszi,
 S hogy az mind csalhatlan igaz, szentül hiszi;
 így magát prédánkká ezer s ezer teszi. .**
 Figyelmetökbe hát ajánlom e könyvet,
 Az Ahtikrisztus sem tudna ennél többet.
 Megérdemli tehát e könyvnek írója,
 Hogy országunk neki hálóját lerója.
 Mert bár valameünyen Annyit vitézkedtünk,
 Ámbár sok számtalan leiket megejtettünk:
 De még a pokolnak oly hasznot nem tettünk,
 Mint a milyent Renán könyve hoz most nekünk;
 Nem is tudnék ezért neki méltóbb helyet,
 Mint Lucifer urunk király-széke mellett.
 Urunk után Ő is uralkodjék rajtunk,
 A mint érdemli, s mi neki fejet hajtunk,
 És Antikrisztusnak Őtét instelláljuk,
 Mire öt mindnyájan méltónak találjuk.^a

körül forog voltaképen a kérdés. Egy-két példa elégséges lesz ennek bebizonyítására.

Poujoulat úr „Czáfirat Renan Jézus életére“ című munkájában Renan azon állítását, hogy Jézus Názáretben született, e szavakkal cáfolja.

„Ha Jézus-Krisztus születése Bethlehemben csak történeti becs nélküli legendának tárgya, Renannak ki kellene fejtenie, mikor kezdődött e tévedés; bizonyítékokat kellene idéznie, melyek elég erővel bírnanak kiigazítani azt, mit tévedésnek nevez. Véleményének támaszául mindjárt szent Máté. idézi, könyvének XIII. fej. 54. vers., hol az evangélista Nazareth fpldéről mint az Üdvözítő „hazájáról“⁴⁴ beszél; úgy látszik, szerző elfelejté szent Máté második fejezetének első versét: „Minekutána tehát született volna Jézus Juda Bethlehemében, Heródes király napjaiban, íme bölcsek jövének napkeletről Jeruzsálembé“* stb. Mily nevet adhatni az evangéliom ily idézésének? Renan Bethlehem nevével szent Lukács II. fejezetének első verseiben is találkozhatott volna, József és Mária utazásának és Jézus-Krisztus születésének részleteivel együtt. Ez Galileát jelöli ki Urunk „hazájának“; és „nazarethinek“ neveztetik, mivel e föld anyjái és nevelő atyjái

volt; mivel első gyermekségének Egyiptomban eltöltött idejét kivéve, Nazarethben lakott; s végre, mivel innen ment ki az új tant hirdetni, melynek a föld színét át kelle alakítania.' Az emberi élet szokásaiban nem az a haza, hol véletlen világra jövénk (ámbar tudjuk, hogy e szó véletlen nem illik tárgyunkhoz); a haza oly föld, hol őseink nyugszanak, hol családunk született és lakott, hol minmagunk is lakunk?⁴

„Az Augustus alatt eszközölt népszámitás kérdése az evangélium értelmében legyőzhetlenül van megfejtve, és a kritika mit sem találhat benne. Krisztus Jézus születését Bethlehemben tagadni, annyit tesz mint a történeti bizonyosságot (evidence) tagadni, mint a komoly tudományt elhagyva, magát képzelte költeményekre bízni. Midőn Hadrián császár, ki Krisztus Jézus halála után negyvenhárom évvel később született, a keresztények Istenének bölcsejét megszentelteleníteni akará, nem Nazarethben, hanem Bethlehemben építetté Adonis szentélyét, épen a szent istálló helyisége fölött. A második században szent Justin, ki Palestinában született, a zsidó Tryphonnal vitatkozván, ennek a bethlehemi barlangot mint Üdvezítőnk bölcsejét emlité. Orige-

nes, ki a második század végén és a harmadiknak első felében élt, Celsusnak mondá, hogy a bethlehemi istállót maguk a kereszténység elleni is ismerik. Kell, hogy vagy mit sem higyjünk az emberi nem múltjából, vagy engedjük meg Krisztus-Jézus születését Bethlehemben. Az evangéliumok mellett a történet és a legkétségbevonhatlanabb bizonyítékokon kívül ott van a helyek hagyománya, és pedig nem valamely kis tény, hanem mérhetlen tény fölött; és ezen, a kereszty énséggel egykorú hagyományt elfogadták a zsidók, mozlimek, a kér. felekezetek épen úgy mintakatholikusok; s tizenkilenc század óta egy pillanatra sem szakasztatott meg. Itt Renan ellen kelet és nyugöt, a világ évlői és az emberi emlékezet, tanítások és hiedelmek, üldözöttek és üldözök küzdenek: ő az emberi nemén kívül, helyezi magát.“

Ezeket olvasván, az ember azt hihetné, hogy P. állításai a napfénynél világosabbak és, hogy Renan e dolgok ábécéjét sem ismeri s a mi több, a saját maga könyvében idézett szentírási helyeket sem olvasta. Ámde nézzük meg csak a kérdést közelebről. — Jézus születése történetét Máté és Lukács beszélnek, de oly eltérőleg egy-

mástól, hogy a harmonisticának mai napiglan tett minden mesterkedései után is bátran elmondhatjuk: „erit nobis magnus Apollo/” ki azokat kielégítőleg egyeztetni tudja.

Máté előadása szerint 2: 1 fg. Mikor Jézus Heródes király idejében született volna Bethlehembben, mágusok jönnek keletről őt üdvözölni, mi is Heródes figyelmét felköltvén, József, angyal által megintve, a veszedelem elkerülése végett Máriával és a gyermekkel Egyiptomba fut. Időközben megesis Bethlehembben a gyermekek legyilkoltatása, Heródes meghal s akkor József, ismét angyal által, parancsot vesz, hogy menjen vissza „Izrael országába, mert meghaltak, a kik a gyermeknek életét keresik vala. József azért fölkelvén, vevé a gyermeket annak anyjával egyben és méné Izrael országába. Mikor pedig hallotta volna, hogy Júdeában Arkelans uralkodnék Herodesnek az ő atyjának helyébe, nem mere oda menni, (t. i. Judeabeli Bethlehembe, mint hazájába) hanem az Istentől meginttévén álom által, Galilea részei felé tarta. Es mikor oda ment volna, lakozék Názarethnek városában, hogy beteljesednék, a mit a próféták mondottak: „nazareusnak hivattatik.“ — Máté szerint tehát

Jézus szüleinek hazája Bethlehem, a hol is Jézus születik és Názárethbe csak különös isteni intézkedés folytán kerülnek, hogy beteljesedjék a próféta szava.

Nézzük most mikép beszéli el a dolgot Lukács. — 1, 31—36 az angyal hirdeti Máriának, hogy a szentlélek reá szállván, méhében fogad és szülni fog fiat, kit Jézusnak fog nevezni. 1 39—56. A fogantatás után Mária Júdeába utazik Erzsébethez s ott marad mintegy három hónapig, aztán hazatér vissza Názárethbe. 2, 1—39. Történt azonban, hogy „Quirinus Syriában viselt tiszttartósága alatt Augustus császártól parancsolat adaték ki, hogy mind az egész föld beíratnák. Mennek vala azért mindenek, hogy beíratnák magukat, kiki az ő városába. Fölmene pedig József is Galileából Názárethnek városából Judea tartományába a Dávid városába, mely Bethlehemenek neveztetik, mivel hogy Dávidnak házából való vala, hogy beíratatnék Máriával, ki neki jegyeztetett vala feleségül és vala várandós.“ Itt aztán Bethlehemben, nem találván helyet a vendégfogadóban, istállóba szorulnak, hol Mária lebetegedik és szül egy fiút. Ez nyolc nap múlva a törvény szerint körülmetéltetik és neveztetik Jé-

zusnak. És mikor beteltek volna Mária tisztulásának napjai, a Mózes törvénye szerint felvivék a kis gyermeket Jeruzsálembe, hogy az Urnak bemutatnák őt. Mikor pedig elvégeztek volna mindeneket az Ur törvénye szerint, megtérének Galileába, az ő városukba Názárethbe.

Lukács szerint tehát Jézus szülőinek hazája Názáreth és Bethlehembe jutnak különös isteni intézkedés folytán. Itt Jézus megszületvén, a család Herodestől nem bántva, békében mulat Bethlehemben 33 nap és aztán szép csendben visszatér hazájába Názárethbe. Itt e szerint sem a mágusok megjelenéséről, sem az Egyiptomba futásról szó nem lehet, még kevésbé arról, hogy onnan visszatérve, Bethlehembe akarnának menni, hol Lukács szerint a népszámitás befejeztével semmi dolguk.

Ebből látni való, hogy evvel, hogy „megvan írva“ e kérdést oly könnyű szerrel, a mint Poujoulat uram teszi, eligazítani nem lehet, mert meg van ugyan írva, de kétféleképen. Máté szerint Jézus szülei eredetileg laktak Bethlehemben és később kerültek Názáretbe; ellenben-Lukács szerint folyvást Názáretben laktak s csak rövid ideig tartott Bethlehemben mulatozásukkor szü-

letett a Jézus. Hátha még ezen előadások egyes vonásait nézzük és például Lukácsnál a Bethlehembe utazás motívumául felhozott népszámítást * vesszük szemügyre, melyről Poujoulat azt állítja, hogy „legyőzhetlenül van megfejtve,⁵⁵ mily sokféle nehézségek merülnek fel!

. Lukács szerint ugyanis József és Mária azért utaznak Bethlehembe, hogy az Augustus császártól rendelt és Quirinus syriai tiszttartó vezetése alatt véghez menendő népességi összeírásnál, családjuk származási helyén legyenek és magukat ott beíras-
sák. Ezen összeírás szövegünkben *πρώτη* elsőnek mondatik, valószínűleg, hogy megkülönböztessék az Ap. Csel.-ben 5: 37 említett, 11 vagy 12 évvel később Archelaus letételése után történt összeírástól (Jos. Ant. XVII.). Azonban az egykorú történetírók tanúsága szerint csak is ez utóbbi összeírást eszközölte Quirinus proconsul, az itt említett első összeírásról pedig semmi említés nem tétetik, s ezt Quirinus épenséggel nem eszközölte, miután ő csak Kr. u. 4-ben lett syriai proconsul. Hogy is tehette volna azt, mikor Jézus születésekor nagy Heródes még élt és Judaea csak Archelaus elűzetésével lesz római tartományyá. E nehézség oly nagy, hogy en-

nek elhárítására némely magyarázók az egész második verset becsúsztatott oldal jegyzéknek tartják (így Béza az új szövetség első három kiadásaiban); mások, Tertulliót követve, Quirinus helyett Saturninust vagy Quintiliust olvastak, mert ezek voltak Krisztus születése idejében egymásután Syria proconsulai. .

De e nehézségtől eltekintve, nagyobb az, hogy Názáreth, hol Lukács szerint Jézus szülei laktak, nem Judeához, hanem Galileához tartozott, ez pedig lír. u. 39-ig Herodes Antipas (elsősege alatt állott s így Názáreth-beli lakosnak a más uralkodó alatt álló Judea-beli összeíráshoz semmi köze nem volt. De meg hogy képzelhető a roppant római birodalomban elszórt zsidóknak oly alapon történő összeírása, hogy minden ember ősei fészken íratja be magát? Hiszen a népesség legnagyobb részénél ősi fészekről szó sem lehet, mert ha nem a birtokos osztályhoz tartozik valaki, melyik elődjét fogja első ősenek, ha csak nem Ádámot? — Laktak akkor már zsidók, még pedig nagy számmal a római birodalom legtávolabb eső részeiben, mint épen Rómában is; mind azoknak tehát a beíratás végett Palaestinába kellett volna vándorolniok?! Megesnék a kormá-

nyoknak, ha az adókiivetés végett eszközöndő összeírásoknak mindég oly népvándorlásokkal kellene összekötve lenniök!

Mindezekből ugyan még csak az következik, hogy a mit P. oly tiszta történelmi ténynek tart, t. i. Jézus Bethlehembben való születését, nem oly nagyon világos; de honnan következteti már most a tudomány, hogy Jézus Názáretben született? Megmondom röviden. Az egész új szövetségben, Máté és Lukács idézett első fejezeteit kivéve, sehol többé arra hivatkozás nem történik, hogy Jézus Bethlehembben született, holott követői több alkalommal érezhették magokat arra felfalva, hogy Jézus bethlehemi születését kiemeljék. így pl. Ján. 1,46 fg. Filep mondja Nátánaelnek: „megtaláltuk azt, ki felől irt Mózes a törvényben, és a próféták, tudniillik aNázáretbeli Jézust, Józsefnek fiát! És monda neki Nátánael: Názáretből támadhat-e valami jó? monda neki Filep: Jere lásd meg!“ Látni való hogy semmi sem volt jobban útjában annak, hogy Jézus Messiásnak ismertessék el, mint az, hogy Názáretbeli származásúnak tudták, ha tehát Bethlehembeli családból s oda való születésű lett volna, ki ott még túlfelől oly csodaszerű körülmények közt jött

világra, a mint Lukács leírja (1. Luk. 2, 8—20 a pásztoroknak lett jelenés leírását), akkor Nátánael el nem mulaszthatta volna Fiiepet az íránt felvilágosítani. Magából ezen egy adatból elég biztossággal állíthatnák, hogy Jézus Názáretben született, a mint hogy széltire mindég Názáretbeli Jézusnak neveztetett. — De másfelől világos az is, mi adott a Bethlehem! születésről keletkezett mondára alkalmat. Ugyan is János 7,41,42. olvaszuk: „Némelyek azt mondják vala: „Ez ama Krisztus. Némelyek pedig ezt mondják vala: avvagy Gaiileából jön-e a Krisztus? Nem azt mondja-e az írás: hogy Dávidnak magvából és Bethlehem városából, hol a Dávid vala, jön a Krisztus?“ Az írásbeli hely, a melyre a zsidók a Messiás születéshelyét illetőleg hivatkoztak (1. Máté 2. 5, 6) olvasható Mikeás 5, 1: „Te pedig ephratabeli Bethlehem felettébb kicsiny vagy ugyan, hogy Juda törzsközségei közé számittassál: mégis belőled fog származni, a ki Izraelben uralkodó lészen, származása pedig az őselőkorból, régi időkből való?⁴ E szent írási hely nyomán Krisztus idejében elterjedt hit volt a zsidók között, hogy a várt Messiás Dávid születés helyén, Bethlehemben fog világra jönni, a mint ez a Kr. sz. előtti században készült Tar-

gum szavaiból világos, hol is e szavak **לְמַדְרַשׁ** stb. így fordíttatnak: belőled származik egykoron a Messiás.

Mind ezekből látni való, mit érnek az olyan beszédek, a minőket Poujoulat-nál olvashatni: „Renan mindjárt magát akarná láttatni, és hogy ezt tehesse, magát kitartó előszeretettel veti közbe. Ha azt mondja valaki, hogy Jézus-Krisztus Bethlehemben született, nem fogna nagy figyelmet ébresztetni, mert oly valamit ismétél, a mit mindenki tud; de ha egy ujjon jött komolyan állítja, hogy Jézus Nazarethben született, az emberek mindjárt föltekintenek és elbámulnak. Épen ily hatást idézett elő Renan második fejezete. Ő az Üdvözítő bölcsőjét Nazarethbe helyezi, és még hozzáveti, hogy „csak bonyolódott tekervények után sikerül Jézus születését az ő legendájában Bethlehembe áttenni/* Ezek valóban oly merészségek, melyek természetesen a csapongó képzelgések terére törnek át.“

Mikor érzük már el valahára, hogy a magukat kizárólag igaz hívőknek címező keresztyének művelt emberekhez illő viseletét tanúsítanak más véleményűek iránt?! A ki egy kérdésnél, hol az ellenfél érvei a mérlegben oly súly-

lyal nyomnak, mégis úgy tud nyilatkozni, mint Poujoulat az idézett szavakban, azzal nehéz beszélni, tudományosan vitatkozni pedig épenséggel nem lehet. A gorombaság rász takarója a tudománybeli szegénységnek. De mintha e kíméletlenség ragadós volna, még az ügyes tollú Nicolas Aug. (La divinité de Jesus Christ 303.1.) sem átalja a nyilatkozatot: Jézus Krisztusnak Bethlehemben való születését Renan azon egyedüli okból támadja meg, mert meg volt jósolva (Renan conteste á Jesus Christ sa naissance á Bethlehem, pour la seul raison, qu'elle était prophétisée).

Értem én és tisztelni is tudom azok érzemé-
nyeit, kik a századok által megszentelt nézetek-
ben felnövekedve, benső megdöbbenéssel és
bosszankodással fogadják az olyan Renan-féle
munkákat, melyek a régi intézményeket romba-
döntéssel, az atyák hagyásait pusztítással fenye-
getik. S én, magam részéről, ha ama nézetekben
előítéleteknél egyéb nem volna is, még akkor sem
merném azokat az emberektől csak úgy könnye-
dén elvonni; — a mi az európai emberiség egész
erkölcsi életével annyira összeforrott, hogy tett-
erejének egyik legfőbb alkatrészét képezi, min-

den esetre megérdemli, hogy'a legkomolyabb meggondolással nyúljunk hozzá.

De másfelől joggal megvárhatnék, hogy a fennállónak védői viszont tiszteljék a vélemény-szabadságot és ne felednék, hogy mikor az ember oly tömkelegbe lép, hol már oly sokan utat vesztettek, a tévedés is megbocsátható. Lehetséges volna e homályos utakat sokkal kevesebb veszedelemmel megjárni, ha az ember saját belátásaiban felettébb el nem bizakodván, soha szem elől nem tévesztené, hogy általában csak kisebb-nagyobb valószínűségek azok, melyekre véleményeinket e téren alapíthatjuk, s így apodicticus állításoknak itt semmi helyük. Az általam fentebb fejtegetett nehézségeket például a hagyományos theologia úgy a hogy, megdönthetni hitte és, ha Poujoulat úr, érvek irányában érvekkel küzdve, mindazon mesterséges combinatickat újra felmelegíti, a melyeket a biblia-nyomozók előtte ez irányban kifejtettek, ez ellen senkinek semmi kifogása nem lehetne; okoskodását gyöngének találhatnék, ' a nélkül, hogy megkellene vönnünk az őszinte törekvéstől nagy-rabecsülésünket. De Poujoulat érvek helyett gyanúsításokat hoz szőnyegre, szerény igazság-

kutatás helyett fennhéjázó kárhoztatásokat, ez sem a tudományt nem gyarapítja, sem a kölcsönös szeretetet nem mozdítja elő. S kérdem, lehet-e csak szó is bibliai tudományról oly embernél, ki szóról-szóra ilyen tesz Írásba: „A héber monarchia történetében dél az, mely az erőt, vallási hűséget s dicsőséget képviseli; és az elszakadásnak, kimerülésnek s a hit hanyatlásának többnyire éjszak volt képviselője; míg Jehovah-t Jeruzsálemben hasonlíthatlan szépségű templomban imádják, és arany edények díszlenek Dán- és Bethelben, addig a felvidék magaslatait tisztátalan szentélyek borítják el, s Jeroboam a bálványokra mutatva önelégülten mondja népének: „Íme az istenek, kik Egyiptomból szabadítottak ki benneteket?⁴ Poujoulat úr szerint tehát Dán és Bethelben diszlettek a Jehovának szentelt arany edények! Azt sem tudja tehát Poujoulat úr, hogy épen Dán és Bethel az éjszaki királyságnak azon határvárosai, a hol Jeroboam az ő bálványait felállította!! Lehet, hogy Poujoulat úr igen becsületes ember, keresztyén buzgósága minden esetre dicsérendő; de midőn ő, a könyvből ítélve, a középszerűnél is csekélyebb ké-

szültséggel magas lóra kap és jobbra-balra döntő ítéletet szór: akkor azt kell mondanunk: magna petis Phaéton! magyarán: hátrább az agarakkall buzgóságára pedig az apostollal mondjuk: „istenhez való buzgóság vagy on ő benne, de nem értelemből/’

Alig van a tudományoknak egy-egy ága, hol pontos részletkutatás mellett annyi különféle hypothesisekkel találkozhatni, mint a megnyit az Urunk történetére vonatkozó adatok összeegyeztetésére alkottak. Mind abból indulnak ki, hogy hitünk alapjában megingattatik, ha az evangéliumok, mind az utolsó betűig, történelmi okmányoknak be nem bizonyíthatók. Fejtegetésem folytán lesz alkalmam e föltevés alaptalanságát kimutatnom, addig pedig legyen szabad a fölvev evangéliomi előadásnak még egy vonását vennem vizsgálat alá s annak nehézségeit felmutatnom. Idézem pedig e vonást mindjárt Tholuck igazoló szavaival, hogy egyúttal ezen új divatu apologeták eljárásával is megismerkedhessék az olvasó.

„Az elbeszélés a mágusok csillagáról—mondja Tholuck — mindenesetre felülről tényről tudósít, - mely azonban — a Krisztusban hitet föltéve —

az evangeliomi történelem összefüggésébe jelentékenyen beleillik. A „mágus“ név, mely eredetileg perzsa papot jelöl, itt is legtermészetesebben a keleti nép papjaira vonatkozik; mint más régi népek papjai, ezek is csillagászzal és astrologiával foglalkoztak. Az astrologia a népek sorsát az állatkör bizonyos jegyeivel hozza kapcsolatba. — E papok meglátnak az Izraelt illető jegyben egy fényes csillagot s arra magyarázzák, hogy királya született Izraelnek és midőn a kelet szokása szerint elmennek, hogy ajándékkal hódolatukat megvigyék, ez által képviselői lesznek a megváltónak hódoló pogány világnak. Mikép jutottak ahhoz, hogy a világ királyát a zsidók közül várják? A perzsa valláskönyvben, a Bundehesben szó van egy Osanderbami azaz igazság embere nevű emberről, ki által a világ végével a világosság birodalma diadalt veend a sötétség felett. E remény a persáknál talán épen a zsidóktól származott, kik köztük mint hazájukból számkiüzöttek éltek, s kik közül a tíz törzs legnagyobb része Ázsiának bensejében meg is maradt volt. Suetonius is Vespasian életében ezt mondja: „Egész keleten azon régi állandó vélemény terjedt volt el, hogy a sors rendelete

szerint amaz időben Judaából eredő hatalom a viláгурalmat fogja kezébe keríteni.“ — így lesz minden történelmileg megfoghatóvá. — A mi már a látott csillag mivoltát illeti, legelőször Kepler állított fel egy nézetet, mely magát mindenek felett legjobban ajánlja. Kepler 1604-ben a fényes Jupiternek a Saturnus és Marssal való constellatióját észlelte a halak jegyében. Csillagászati számítások arra az eredményre vezették, hogy Róma építtetése után 747. Jupiter és Saturnus conjunctióban voltak s ehhez 748. Mars is lépett. Ha már e körülménynél fogva is hajlandóvá leszünk ama csillagot e constellatióval azonosítani, azóta ettől függetlenül történelmi okok is valószínűvé tették, hogy Krisztus születési éve Róma építtetése utáni 747-re esik. (1. Winer „Biblisches Realwörterbuch“ (3-ik kiad. 2 köt. Leipzig 1846 — 48) 1, 561.jegyz. 3.). Ez által az említett hypothesis a valószínűség legmagasb fokára hág; a csillag név nem bizonyít elene semmit. Népszerű beszédben csillagcsoport helyett csillagot mondhattak, mert szélességi közük csak körülbelül egy fokot tett, úgy hogy a gyöngye szemnek az egyik bolygó a másiknak szóródási körébe lépett s ennél fogva a kettőt

egynek tekinthették“ (Ideler.) Kepler ama föltételéhez csatlakoztak azóta a legjelentékenyebb csillagászok, mint Ideler, Zách, Enke (1. Ideler, „Lehrbuch dér Chronologie“ (2. rész, Berlin 1831) és Mún tér „Der Stern dér Weisen“^{*4} (Koppenhagen 1827.)“

Íme egyik legsikerültebb mutatványa amaz eljárásnak, mely midőn egyszerre a jelenkor tudományának és a régi gyermeteg hitnek szolgálni akar, olyat hoz elő, mely, hogy köznyelvü kifejezéssel éljünk: „se hús se hal.“ Mert azt kérdem, megfejtette-e Tholuck csak egyikét is ama nehézségeknek, melyek ezen előadás ellen joggal támasztattak? Ám lássuk.

A bölcsek e szavakkal lépnek Herodes király elé: „Hol vagyon a zsidóknak királya, a ki született? mert láttuk az ő csillagát napkeleten és jöttünk, hogy neki tisztességet tegyünk.*⁴ Tehát Jézusnak saját csillaga volt, a melyet a bölcsek láttak s így Kopernicus, Laland, Herschel híjába dolgoztak, mert ime az astrologiának van igaza: minden embernek megvan a maga csillaga s azoknak a roppant világtesteknek, melyekhez képest egész földünk csak elenyésző pontocska, egyéb feladatuk sincs, mint az emberek

egy napi nyomorúságait irányozgatniok. Mit nyertünk már most ama halhatatlan férfiak astronomiai felfedezései által, ha a szentírás szerint minden astronomiai tudományunk nem egyéb hiábavalóságnál s helyébe az astrologiát kell a tudomány méltóságára emelnünk?!

De hagyján ez. Lukács 2. r. szerint Jézus születésekor az égi karok seregeinek sokasága megjelenik a pásztoroknak és hirdetik azoknak a Messiás születését 15, 16, 17 vers: „és lön, hogy mikor elmentek volna az angyalok ő tőlök a mennybe, mondának a pásztorok egymásnak: Menjünk el mind Bethlehemig, és lássuk meg e dolgot, melyet az Ur megjelentett nekünk. Elmenének azért sietséggel és megtalálók Máriát és Józsefet és a kis gyermeket, ki a jászolban fekszik vala. Mikor pedig látták volna, elhirdették azt, a mi nekik a kis gyermek felől mondott vala“ Mi volna már most természetesebb, mint az, hogy midőn egy, az egész nemzet által oly rég várt esemény csudálatos mennyei jelekkel megjelenik és az illetők azt mindenfelé hirdetik, hogy az csakhamar a közelfekvő fővárosban is köztudomásra jut s nevezetesen Herodes, kit ez esemény, a mint szövegünkől látjuk, igen

is közléről érdekelt, szolgálai, fizetett kémei által arról értesül. De csudálkozásunkra ez nem történik. A napkelet felől jövő bölcsek tudakozódására Herodes tanácsot tart a papifejedelmekkel és írástudókkal s azoktól tudakozódik: hol kellene a Krisztusnak születnie? s csak azok mondták meg neki, hogy Judának városában Bethlemben, mert így vagyon megírva a prófétáknál. Most már azt várná az ember, hogy a király a vett értesülés nyomán a keleti bölcseket Bethlehembe emberei által elvezettetvén, intézkedéseket teend arról is, hogy az új világpolgárt, a kitől annyira félt, szép titokban láb alól eltegyék. Ez azonban épen nem történik, hanem magukra elbocsátja a bölcseket, meghagyván nekik, hogy Bethlehembe elmenvén, szorgalmasan értekezzenek a gyermek felől s minekutána megtalálták, adják neki is tudtul stb. S most az akkor conjunctióban volt Jupiter és Saturnus vezető'kiil szegődnek a bölcsekhez s előttük mennek, míglen jutnának és megállanának a hely felett, a hol a gyermek vala. .

Az ember zavarba jó, hogy hol kezdje csudálkozását az előadottak felett. A conjunctió Is ten különös intézkedéséből jelent meg a bölcsek-

nek s vezette őket Jeruzsálemből Bethlehembe, ily különös isteni intézkedésre pedig mindenesetre nagy szükség volt, mert a természet rendi szerint a csillagok haladása keletről nyugotra látszik, Bethlehem pedig Jeruzsálemtől délre fekszik s így a nevezett csillagoknak északról délre kellett haladniuk, a mi természetesen csak a világegyetem rendszerének teljes felforgatásával s így csak is Isten mindenható intézkedése folytán történhetett. De ha már egyszer a csillagok pályájukból kimozdítottak, hogy a keleti bölcseknek lítmutatói legyenek, mire való volt a bölcseknek tudakozódása a királynál, a melynek szövegünk szerint számos ártatlan gyermekekre nézve oly gyászos kimenetele lett?

De meg hogy képzeljük ama conjunctióban levő csillagok által történt kalauzolást? Hiszen a mindennapi tapasztalat'szerint a csillagok távolságához képest a földön való távközök oly csekélyek, hogy a föld bármely helyén a csillagok tőlünk mindig ugyanazon irányban látszanak, s így Isten csodás intézkedését föltéve, még sem értjük, mikép szolgálhatott a fényes Jupiter, Saturnus és Mars constellatioja a bölcseknek kalauzul?

Íme világos példája annak, mily hátrányos azon eljárás, mely az ősrégiség gyermeteg conception az újabb természeti tudományok szempontából akarja felfogni. A régi zsidóknak a csillagok nem voltak egyebek, mint megannyi égi fáklyák, melyek valamig egyfelől az éjjeli levegőget ékesítették, másfelől az ember sorsának is mutatói voltak s e szempontból az egész egyszerűn érthető, de csak is ebből.

Hát a bethlehemi vérengzéshez mit mondjunk? A királyi méltóságot hosszú életen át nem kevesebb ravaszsággal, mint erélylyel bitorló zsarnok ez ügyben úgy jár el, mint egy bárgyú falusi jegyző; elébb nem teszi meg azt, a mi mint fentebb említettük, legtermészetesebb volt, s később, a helyett hogy megtudakolná, melyik már ez a gyermek, a kit szülei leendő Messiásnak állítanak, neki megy és vaktában megöleti egy egész helységnek gyermekeit, a nélkül, hogy más célt ért volna, mint azt, hogy beteljesedett általa az írás!!!

Jól tudom, hogy a telivér igazhívóknak ezek mind üres beszédek, mert ama férfiaknál a felelet mindig mindenre kész. Midőn a derék Attilius Regulus Carthago fogságából Rómába kül-

detik, hogy a senatusnak a foglyok kicserélésé-
tanácsolja s ő a közjót a maga megmenekülhe-
tésének elébe tévén, épen az ellenkezőt javallja
s mind a mellett, hogy esküjét beváltsa, a reá vá-
rakozó bizonyos kínos halálra visszatér Cartha-
góba: Valerius Maximus azt a megjegyzést te-
szi: „kétségtől az örök isteneknek hatalmuk-
ban állt volna ellenségei veszett dühét korlá-
tozni, de, hogy Attilius nagysága annál fénye-
sebben kitűnjék, szabad folyást engedtek a car-
thagóbeliek szokott eljárásának?¹ Valerius Ma-
ximus igazhivő római volt s ime mily elmés meg-
fejtését adta az istenfélő Regulus iszonyatos ha-
lálának; nem mondhatjuk, hogy igaz e megfej-
tés, de ki tudja bebizonyítani, hogy nem az?’—
Ilyenek a mi orthodox theologusaink mindenre
kész válaszaik, egyről-egyig. S ezzel én most e
hosszas fejtegetést be is zárhatnám, de van a fel-
vett előadásban még egy vonás, melyet nem le-
het érintetlen hagynom s midőn annak a nehéz-
ségeit is felmutatom, azokat Biesenthal ber-
lini tudós barátom ide vágó értekezése nyomán
akarom megfejteti.

E vonás Máté 2: 22. olvasható: s elmen-
vén lakik vala ama városban, mely Názáreth-

nek mondatik, hogy beteljesedjék, a mit a próféták mondtak; hogy názárenusnak hivatlatok *ὅτι Ναζωραίος κληθήσεται.*“ A ki bibliamagyarázattal tudományosan foglalkozott, jól tudhatja mennyi mindenféle kísérletet tettek ITieronymustól fogva időnkig, hogy a prófétákra történt e hivatkozást kimagyarázzák, miután a prófétáknak canonbeli könyveiben sehol elő nem fordul. (Lásd Synopsis criticorum a Matthaeo Paulo p. IV. 68. „Hic locus, si quisquam alius in toto N. T. calumniae et cavillis hostium opportunus videtur et difficillime vindicatur. Unde Judaei petulanter hic insurgunt et Matthaeo impingunt crimen falsi, quia non prophetis aut ulli prophetarum hoc dictum vei scriptum etc.“ Némelyek szerint ez idézet valami elveszett prófétai iratban találtatott, vagy épen csak hagyományilag ismert prófétára vonatkoznék. Azonban ismerve a Krisztus idejebeli hívőknek*szoros ragaszkodását az akkor már ismert ó-szövetségi canonunkhoz és az apocryph iratoktól való idegenkedésüket *) föl nem tehető, hogy az épen zsidók szá-

*) Ki házába — mondja a Thalmud (Tract. Synedrin. Chelek. §. 1.) — egyebet hoz be, mint a canonbeli

mára írt evangéliom másból idézett volna, mint hiteles canonbeli könyvből,

Hieronymus szerint „eruditi bebraei“ Ezsaiás XI. 1-re való vonatkozást láttak az idézetben. Itt ugyanis olvassuk, „s az Izsai (יִצְחָק) törzsökéből vesszőszál sarjad, és zöldelő ág (צֶמַח) növekedik gyökeréből, mely verset, minthogy nem lehet másról érteni mint a Messiásról, tehát az ott előforduló nécer szóra hivatkozott az evangélista. E nézetet az újabb magyarázók is elfogadták és, hogy az idézett kifejezést a *vaζωραιος* szóval egybehangzóbbá tegyék, az említett vers első és második szakából is; (nécer Jissáj-t) állítottak össze. Azonban még így is kettő nincs megfejtve: az «, hang a *vaζωραιος* szóban, mert nécer alakítva hangzik nicri vagy nacri nem nacóri és továbbá az, hogy szövegünk prófétákról szól többesben, holott a nécer Jissai csak is egyedül Ezsaiásnál található.

Ezekhez képest még mindig vitatott kérdés marad, mit jelentsen e hivatkozás és Biescnthal

24 könyvet, zenebonát hoz a házába. A inischnah pedig egyenesen kimondja: a ki ספרים הצונים azaz oly könyveket olvas, melyeket a canonbelieklől külön kell tartani, az örök életei elvesztette. —

barátom épen nem tett felesleges munkát, midőn azt újból vizsgálat alá vette. Mielőtt azonban mi B. fejtegetéseit adnák, futópillanatot vetünk előbb arra, mi jelentőséget tulajdonítottak a régiek a tulajdonneveknek.

Erre nézve kimondhatjuk, hogy „nomen et ómen“ általánosan elfogadott nézet volt a régi népeknél. így olvassuk Svetoniusnál, Augustus életében (96. fejezet), hogy Augustus, midőn az actiumi csatához készült, egy szamár jött vele szembe, s utána a szamárhajtó; az ember neve volt Eutyclus -(szerencsefí) a szamár neve pedig Nicon (győző). Nyert győzelem után a csatamezőn, melyet templomhelylyé szentelt, mindkettőnek ércszobrot állíttatott. Svetonius ezt minden magyarázat nélkül beszéli el, minthogy magától érthető dolognak tartotta, hogy Aug.-nak a szerencsés nevé emberrel és állattal való találkozásai kivívott győzelemnek biztos előjele volt. — A rómaiak Cicero tanúsága szerint („De divinat. Lib. I. C. XLIV.“) fontosabb államügyeknél legnagyobb figyelemmel voltak a szerencsés jelentésű nevekre „quum imperator exercitum, censor populum lustraret bonis noininibus, qui hostias ducerent eligebantur; quod idem in delectu

consules observant, ut primus miles fiat bono nomine.“ Szintígy Tacitus, midőn a Capitoliumnak, Vespasianus általi helyreállítását beszéli, a felavatási szertartások közt 'ezt említi (Hist. Lib. IV. Cap. 53.): „Junius 21-én fényes napon az egész templomnak szánt tért szalagokkal és koszorúkkal díszítették, és beléptek szerencsés nevű katonák üdvhozó ágakkal stb.“ Szerencsés jelentésű nevek pedig voltak: Salvius, Valerius stb. szerencsétlen jelenléseik: Furius, Hostilius stb.

A zsidó régiségben a név jelentősége más alakban, de általánosb értékkel lép fel. Alig találunk egy-egy történelmi előadást, hol az elbeszélő az esemény fővonásait a szereplő személy nevével öszbangzatba hozni, ne törekednék. Az első ember neve Ádám (földi), mert a földből

Ádám) vétetett (Lactantius „Divin. Inait, II: 10 a latin homo-t is humusból származtatja: unde homo nuncupatus est, quod sit factus ex humo); az első nő nn Chaváh (életadó), mert minden élőlénynek (>n Cháj) anyja.

— Noách névben ki van fejezve: ez meg fog minket nyugtatni fáradozásaink és kezeink vesződése felett a földön, melyet megátkozott

az Úr. — Ésau midőn Jákób tőle atyja áldását elveszi, ily szavakra fakad: nem hiába Jákób (csánkot vet) a neve, mert most már kétszer vetett csánkot nekem (megejtett): elvette első szülöttségemet, s íme most áldásomat is elszedte. — A próféták tele vannak a helyek nevére célzó jövendölésekkel, így Mikeás I. fejezetének második fele csupa ily szójátékokból áll, melyek magyarul utánozva így hangzanának: Gádban ne gagyogjatok, Akkóban ne aggodalmaskodjatok, P o r h á z ában porba keveredjél stb. *)

Ez előzmények után a kérdéses hely megfejtését B. saját szavaival lehetőleg híven fordítva adandjuk.

„Az ember testi szemeivel nehezen látja be, és fogja fel a szellem dolgait, és soká tart, inig azokhoz hozzá szokik, azokat felfogni tanulja, A

*) Nálunk is a régi írók szerették a tulajdon neveket összeköttetésbe hozni az eseményekkel, így olvassuk a „Pannónia megvételéről”¹⁴ szóló legrégibb történeti magyar énekben:

„Árpád juta magyar néppel,
Kelem földén a Dunán elkelének
Az Csekc n ők csökének (á Igaziénak)
Az Tetemben (Tétény) el-feltetének (tetszenek.)
Érden sokat ők értenek stb.“

zsidók, sőt részint Jézus tanítványai is pharizeus világtól környezve és Rómának zsidó zsoldosai által kormányozva, reménylheték ugyan az „Izrael (idvét“ a „Jákób csillagát“ de soha nem reménylhettek és nem hihették, hogy Jákób istennek felkentje, az üdvözítő, nyomorúságban fogna megjelenni, legkevésbé pedig, hogy vége szenvedés- és gyalázzatteljes leendne. Innen van, hogy az új szövetség irataiban az Úr Jézus és az apostolok újból meg újból kénytelenek a szenvedésekre utalni, minthogy ezeknek egész haláláig tartó láncolata s különösen az, hogy vége is szenvedés- és gyalázzatteljes volt, előttük merőben megfoghatlannak látszott?⁴

„Világos áttekintés végett összeállítjuk az Ur és az apostoloknak minden ide vonatkozó nyilatkozatait az új-szövetségi iratok rendi szerint:

Máté 21. Az időtől fogva kezdé Jézus jelenteni az ő tanítványainak, hogy neki Jeruzsálembe kellene menni és sokat szenvedni.

— 17. 12. De mondom néktek, hogy Illyés immár eljött, kit nem esmerének, hanem azt mivelék vele, a mit akarának: ezenképen követke-

zik, hogy az ember fia is szenvedjenőtőlök.

Márk. 8. 31. És kezdé őket tanítani, hogy az ember fiának sokat kellene szenvedni.

— 9. 13. ő pedig felelvén monda nekik: Illyés bizonyára először eljövén mindeneket helyreállít; de a mint megvagyon írva az embernek fia felől, szükség, hogy sokat szenvedjen.

Luk. 17. 15. De először sokat kell neki szenvednie és megvettetnie.

— 24. 25. És monda nekik: óh balgatagok és rest szívűek mind azoknak elhívésére, a melyeket a próféták szóltak! Avagy nem ezeket kellett-e szenvedni a Krisztusnak és úgy menni be az ő dicsőségébe? És elkezdvén Mózesről és minden prófétáktól fogva *χαι αρχαμενος απο Μωυσεος xat ano πάντων προσηγών,*

magyarázza vala nekik minden írásokban azokat, a melyek maga felől irattattak meg.

Ap. Csel. 3. 18. Az istéti pedig, a melyeket eleve megmondott volt minden ő prófétái-

nak szájok által, hogy kellene a Krisztusnak szenvedni, a képen töltötte be!

Ap. Csel. 26. 22. De istentől segítséget vévén, mind e mai napig megállottám; bizonysgot tévén ezekről mind kicsinynek, mind nagyoknak és semmit nem mondok azokon kívül, melyeket Mózes és a próféták megjövendöltek.

T. i. hogy a Krisztus szenvedne.

1 Péter 2: 21; 3: 18; 4: 1; 13: mert a Krisztus is szenvedett

Zsidók. 2: 18. Mert mivelhogy szenvedett, mikor megkísértetett, azoknak is segítséggel lehet, a kik megkísértetnek. (Vesd össze. 9: 26; 13: 12.

2 Kor. 1: 5. Mert a mint bővelkednek mi bennünk a Krisztus szenvedései stb.

Ezekből s több más helyekből világosan kitetszik, hogy Krisztus és apostolai nem csudáit s egyéb dolgokat akartak Mózes és a prófétákban felmutatni, hanem különösen az ő szenvedéseit; e súlypontra, mely felől a zsidók legkevésbé akartak felvilágosodni s tiszta felfogást szerezni, a szenvedéseknek ezen súlypontjára — mondom — mindig ismét és ismét rámutattak, s hogy mily nehezen akartak minden tanítás da-

cára ezen igazság felől felvilágosodni, mutatja azon kemény kifejezése és boszankodása annak, ki soha egy törékeny nádszálat is el nem tört, azok iránt, kik Emmausba mentek. „Balgátagoknak s rest szívűeknek“ mondá őket, bár ők csak annyit szóltak, hogy „mi pedig azt reményijük vala, hogy ő volna az, a ki megszabadítaná az Izráelt?”¹

»Ugy látszik, hogy ezen szempontból gyűjtötte össze Máté is Jézus életéből az egyes eseményeket születésétől kezdve megdicsőüléséig, hogy kimutassa, hogy születésétől, Egyiptomba futásától, Názárethbe visszatéréséről minden, láncolatosan csatlakozik össze, hogy így egy szenvedésláncolatot képezzen, mely egész életén keresztül vonul. — Ha Cornelius Nepos dicsekszik Atticus életrajzában azzal, hogy azt a szerencse első legnagyobb ajándékának tartotta, hogy épen azon városban született, a melyben az egész földkerekségére kiterjedő uralom székhelye volt, *) akkor Máté legalább is ép olyan joggal festhette Krisztusnak názárethbeli történetes tartózkodását „első nagy szerencsétlenségéül“, mivel abból

*) Corn. Nep. Atticus III 3.

később némi szenvedései folytak. Mert ha nem találjuk is Nathanael azon kifejezésében: „Názárethből származhatik-e valami jó“ *) a názárethiek általánosan megvetetett voltát, annyi bizonyos igaz, hogy ottani tartózkodása, valamint azon tartomány, melyben ama város feküdt (Alsé-Galilea) ajánlásává, s azon igazságnak, hogy ő a Messiás és Jákob istenének felkentje, megerősítésére, a zsidók előtt nagyon keveset használt. Mennyivel más lett volna — hogy emberileg szóljunk — ha az Úr Jeruzsálemben települt volna le! Hisz maga Dávid is szent lelkesedéssel dicsekszik Sión felől: „És a Sión felől jövendőben ezt mondják: mind ez, mind amaz ott születettet; és a felséges isten erősíti azt meg.“ **)

„Tehát az Úrnak Názárethben tartózkodása épen öly szerencsétlenség volt ránézve, mint korábbi Egyiptomba futása,“ s ha mások, kik későbbi vagy érett korukban szenvedtek, a Szerencsés ifjúkorra való emlékezésben legalább vigaszt lelnek, neki életének legkorábbi eseményei' miéit még ezen vigaszt is el kellett vesztenie, hogy

*) Ján. 1: 45.

**) Zsolt 87: 5.

szenvedéseinek mértéke még az ifjúkori emlékek vigasztaló gondolatai által se enyhíthessék. Mint-hogy már ezen aramaei és syr szó צער a héber נצב-fajdalom, szenvedés, melyből az ige Paélben szenvedést, fájdalmat okozni értelmű,*) így analógia szerint, a mint פתל igéből ופתלי tulajdonnév képződik, épen úgy képez-tethetik צער igéből ez a melléknév: נצרי fáj-dalomsújtolt jelentéssel. Máté a Názareth-beli tartózkodásból a נצרי szóval csinál szójáté-kot, mely hasonhangzásu a נצרי-val, hogy a lát-szólag esetleges Názarethbeli tartózkodása Urunk-nak hasonlókép egy ízt képezzen szenvedéseinek hosszú sorában, hogy „a próféták szavai, hogy szenvedések, fájdalmak fiának fog neveztetni“ be-teljesedjenek.“

„Máté tehát, korának felfogása szerint, nagy súlyt helyez Názarethváros tulajdonnévére, hogy abból a naczári szóval szójátékot csinálhasson, hogy így a szenvedéseket, melyek a prófétáknak sok helyein, mint Krisztus maga is értette, előre megmondottak, mint á Messiás legjelentékenyebb

*) Buxtorf Lexison ohald. pag. 1931.

ismertetőjegyeit előtérbe tegye, s így szenvedéseinek lelegejét egész végig okos összefüggésben következtesse egymásután?⁴

„A נַצְרִי (naczári) melléknév képződésének az aram és syr igéből נַעַר-ből való lefejtése megvilágosítja a görög ω-s *Ναζωπαίος* formát is. Mert ismeretes, hogy az áramok és syrek a hébel' á hangzót, különösen nyílt szótagban, mindig a maguk s e k o fo nevű ó hangzójukkal ejtik ki. így ők Ádám helyett Ádómot Írnak és Naphtáli helyett Naphtólit. Épen így annak, ki egy ilyen szót görög betűkkel le akar írni, hogy a syr sekofót kifejezze, a görög ω-t kell használnia, s miután a נַצְרִי szónak egész képzése aram ' és syr, nem is lehet tovább csudálkozni, hogy a várt á helyett *Ναζωπαίος* szóban ω-t látunk?⁴

VI.

So sinks the day-star in the ocean bed,
And yet anon repairs his drooping head.
And tricks his beams, and with new spangled Ore
Flames on the forehead* —

Egy tanulsággal mindenesetre gazdagabb lett a tudomány; Renan „Jézus élete“ legszólóbb bizonyosság, hogy a mit egyszer a kritika szét-

mállasztott, abba életet ihletni a leggenialisabb alkotó szellem sem képes; — de világosságra jött egyúttal az is, hogy a mit a kritika megtámadott, nem is a vallás tárgya, s a személyiség, melyet szétmállasztott, a hívők imádoztja soha nem volt.

A hitbeli Krisztus szellemi valóság s a szív mélyébe, hol honol, sem az értelem elemező bonckése nem ér, sem a kritika fegyvere el nem hat.

Az evangéliumok íróinak semmi sem volt kevésbé szándékukban, mint hogy a názáretbi „ifjú mestert“ — így jelzi Renan a Krisztust — fessék: erre sem nemzeti míveltségükben sem szokásaikban példa, sem a körülményekben ösztönző motívum nem volt; de igenis volt elég ok arra, hogy a mit a lelkesedett közhit Jézusban, mint Messiásban látott, keretbe foglalják és megörökítsék.

Nézzük meg a dolgot közelebb, vizsgáljuk meg a Viszonyokat, mélyek közt Jézus föllép, vegyük szemügyre a nagy tényt, mely dacára a művét megszakító gyászos halálnak, követőiben a hitet érlelték, hogy ő a próféták által ígért Messiás, a Krisztus, és állapítsuk meg, mikép kel-

lett Jézus életének a kijelölt szempontból alakulnia.

Nem ismerünk nemzetet a történelemben, melynek fejlődése oly ritka ellentétet mutatna, mint a hébereké; a legmagasb történelmi missiót a legkorlátoltabb önzéssel ápolja; az egész emberi nem egy mindenható teremtőjét hirdeti, s mégis magát Isten különös választottjának lenni vallja, míg fogalmaink szerint nemzeti Isten képzelet csak a polytheismus kebelében gondolható. Ha mind az egész emberiség egy Mindenható kezéből vette léteit, önként következik, hogy mind egyformán részese Isten gondviselésének. — Azonban, ha az egy igaz Isten ismeretére eljutott nemzet magában áll a világ nemzetei között, könnyen arra a gondolatra jut és elhitheti magával, hogy kit a Mindenható e magasztos ismeretre méltatott, annak *ex meliore luto finxit praecordia*, Istennek különös kedvelője az,

A tömeg ugyan minduntalan eltántorodik a magasztos Istenhittől; de a nemzet jelesbjei, a próféták előtt mind tisztábban kiválik, hogy népüknek hivatása hirdetni az emberiségnek az égy mindenható Istent, és hogy e magasztos hivatás

teljesítése által biztosítva lesz magas állása az emberiség fejlődésében.

E gondolat, mely körül, mint központ körül forog a zsidóság egész történelme, megedzé a nép lelkét, s éleszté reményét. A nép ugyan e gondolatnak csak külső oldalát fogta fel, és mind jobban-jobban gyökeret vert kebelében a meggyőződés. hogy mint a mindenható Isten választott népe elébb utóbb uralkodó szerepet fog játszani a nemzetek között.

Bámulatos példája az uralkodó eszmék hatalmának! A világhatalomért versenyző birodalmak közé ékelt kis Palaestina Dávid és Salamon szerencsés uralkodása alatti rövid virágzás után ketté szakadván, a két kis ország politikai élete csakhamar lehanyatlik, és azontúl folytonos hallatlan hányattatás osztályrésze; Egyiptomtól szenved mindegyik, ha a keleti birodalomhoz csatlakozik, ettől, ha Egyiptomhoz hajlik; ha az egyik, mint ura nyomja, a másik sarcolja mint ellenség. És mind e megaláztatások nem képesek kiirtani a nemzet kebeléből a meggyőződését, hogy világtörténelmi szerepre van hivatva, sőt minél sötétebbé válik a jelen, annál fényesebb alakot öltenek jövődjének reményei; minél

bizonyosabbá válik, hogy sülyedt állapotából a nemzet önereje által ki nem emelkedhetik, annál jobban érlelődik a hit, hogy Jehova természetfeletti csodás eszközök által fogja megszabadítani az ő népét.

Midőn végre nyugoti Ázsiában egymásután nagy birodalmak támadnak, és Epiphanes alatt végveszélylyel fenyegető nehéz idők szakadnak a szerencsétlen nemzetre, midőn a tetőpontra hággott zsarnokság a zsidó nép végképi eltörlésére az olympi Zeus cultusát akarja ráerőszakolni a Jehova nemzetére: akkor egy lelkes férfi — Dániel neve alatt — újra felgyújtja a nemzet reményit, hirdetvén az elnyomottaknak csodaszert! megszabadulását, az égnek felhőiből alá jövő ember fia *fait* na;) által, kinek az örök Isten hatalmat adott és dicsőséget s országot, hogy minden népek, nemzetek és nyelvek neki szolgáljanak: az ő hatalma örök hatalom, a mely el nem vétetik és országa el nem romol (Dániel 7, 13, 14.).

Nemsokára a hős Makkabftusok alatt csakugyan újra felvillan a nemzet' fénye; Jehova népe ismét szabaddá, maga urává lesz, anélkül azonban hogy a látnokok által ígért hódító hata-

lomnak még csak színe is mutatkoznék; sőt rövid idő múlva a rómaiak mindent elnyelő hatalma Palaestinára is rásúlyosodik, s a magát politikailag is nagyra hivatottnak gondoló nemzet hallatlan elszántsággal és kitartással küzd a kérelhetetlen végzet ellen.

A tettek bölcsője a gondolat, s az események szálait a lélek műhelyében fonják; különösen a zsidó népnél, hol a profetismus, mint a nyilvános élet fő-fő rugója és mozgatója, a nemzetet mind elejétől fogva arra szoktatta, hogy a szellem természete szerint a fejlődő jövő világításában nézze a jelent, az uralkodó eszméken fordult meg minden. — A látnokok lelkesítő beszéde ugyan az államéletnek a babyloni fogsággal történt megszakadása óta nem hangzott többé. Haggæus és Malakiás a látnokok sorát bezárják, utánok az élő szóbeli profétia elhallgat; de helyébe a nemzet irodalmának állandó profétiája lép, melyet Istentől eredettnek, ihlettnek tartván, minden betűjében mély titkokat sejtettek, s ebből a próféták helyébe lépett írástudók múltat, jelent és jövendőt hittek kiolvashatni (1. Máté 2, 4—6. Herodes tudakozván az írástudóktól, hol kellene a Messiásnak születnie? azok

mondják neki: Judeának városában, Bethlehemben kell a Messiásnak születnie: mert meg vagyon írva stb.).

Az idumei Herodes, ki idegen létére római föntség alatt bitorolta a Dávid trónját, a nemzet rokonszenvét megnyerni ugyan nem bírta, de az uralkodását környező fény és jólét, melyet vállalkozó szelleme teremtett, új irányokat adott az izgatott kedélyeknek. A már eiebb alakult felekezetek mind jobban-jobban kiválnak és szembeállnak egymással.

A „beati possidentes“ minden áron nyugalmat óhajtván, készek szakítani a nemzet múltjával, és lemondván a képzelt jövődőről megalakudnak a hatalommal; nekik a jelen élvezete kell s ezért a jövőre utaló szellem létevel annak igényeit is megtagadván, alkalmazkodást, a hódítókhöz való simulást javallanak. Politikai nézetük vallás-erkölcsi meggyőződésüknek következetes kifolyása; természetfeletti világ szerintük nem létezik, nincs feltámadás, nincs jutalmazás a földön túl, azért fektetnek oly nagy súlyt a jelen bölcs felhasználására (A sadduciusok).

Mások az eszméhez hívek, de hódító hatalmát nem ismerve, nincsenek elég bizalommal hozzá és az élettől való visszavonultságban hiszik létesíthetni azon eszményi állapotot, melyet a próféták Ígérték, és a kor bölcsei az emberi rendeltetés végcéljául tűztek. Nem bírván a külviszonyokkal, az által akarnak győzelmet venni azokon, hogy megvetik: nem lehetvénuraia világnak, legalább szolgálói nem akarnak lenni. Ehhezképest elvonulnak a világtól, külön társaságot alkotnak, melyben vagyonszövetség vagy inkább közös vagyontalanság a tagok közti egyenlőséget állapítja meg; e mellett szigorú életrend, az érzéki élvezetek megvetése és kölcsönös szeretet arra céloz, hogy a szellemnek a testiek feletti uralmát biztosítsák (Essenismus).

Az essenusok úgy mint a sadducáusok a baj elől való kitérésben keresték a menekülést; szembe szálltak azzal az úgynevezett farizeusok, és a szokatlan hévvel dajkált nemzeti reményeket történetükhöz való megtörhetlen hűség útján akarták valósítani. A próféták a nemzet minden szerencsétlenségét onnan származtatták, hogy elpártolva a Jehovától, idegen nemzetek szokásait és törvényeit követte; ők tehát a nem-

zet minden tradícióit felelevenítvén, az ősi szokásokhoz, a törvényekhez való hű ragaszkodásban keresik a nemzet üdvét. Ez üdv pedig nem ‘egyből mint Dávid háza fényének Jehova föl— . kentje (Messiás, Krisztus) által történendő hely-, reállítása, ki az ő népét mint Jehova helytartója (Isten fia) a földi dicsőség és boldogság ne továbbjára emelendi, hogy Izrael birodalma mint Istennek országa legyen uralkodó a népek között (Farizüismus).

Mind a három irány félszégése abban áll, hogy a nemzet világtörténelmi rendeltetését és igazi hivatását egy sem bírta tisztán felfogni s mind azok, kik a nemzeti reményekről végkép letettek, mind azok, kik a Messiást várták és ettől a nemzet politikai dicsőségének helyreállítását reményltek, várákosok határához érvén, amazok a lemondó, emezek a mindent merészlő kétségbeeséshez jutottak el.

Mindenki érezte, hogy izrael sorsa döntő forduló-ponthoz ért, hogy a dolgok úgy a mint vannak, tovább nem maradhatnak; de senki nem sejtette, hogy a mit jövődképen vártak, az a názárethbeli Jézusban jelenvalóvá lett.

De mire valók mind ezen előzmények? Mit használnak mind e fejtegetések? — kérdi a t. olvasó. Ha — a mint az evangéliumok festik — Jézus túlvilági lény volt, ha életében természet motívumok helyett a természetfeletti, a csoda; szerepel, és a rendes fejlődés folyamát minden lépten nyomon ismeretlen erők hatása szakítja meg, akkor mi értelme lehet itt a történelmi pragmatismusnak, mit jelentsenek az emberi fejlődés törvényei?

Helyes! igen helyes! azonban értsük meg egymást. A ki Isten s általában szellemvilág létezését hiszi, az ezzel egyszermind a természetfelettit, a csodát is vallja; mert mi Isten és mi a szellem más. mint épen az, a mi a tapasztalható természetesen túl, annak felette van? és micsoda minden szellemi alkotás egyéb, mint egy, gyökerében kimagyarázhatlan, megfoghatlan csoda? Mi tehát épenséggel nem tagadhatjuk a természetfelettit, sem a csodát nem vonhatjuk kétségbe, hanem tágított ismereteinkhez képest mind a kettőnek csak tovább toljuk határit; mert jegyezzük meg: a természetfeletti és a csoda mindig ott kezdődik, hol a természeti, az értelmileg tapasztalható okok ismerete végződik; minél tá-

gabb tehát ez, annál messzebb esik amannak határa. *)

A történetírónak különös figyelemmel kell ez igazságra lennie. Ugyanis minden korszakot alkotó nagy cselekmény két különböző elemből alakul: egyfelől kora élet- és gondolat módjában, az események szövedékében gyökerezik, azokkal ok és okozati viszonyban áll; másfelől a szellem teremtő ereje által előállított olyasmit mutat, mi a körülményekből ki nem magyarázható, megfeythetlen, új. A nagy események e ket-tős természetével szemben a történetírás mester-sége abban áll, hogy azoknak megfogható, is-

*) Nem akarok e beszédekpl ámitani és valakivel elhi-tetni, hogy e pontban tán a hagyományos theologusok-kal egy hitre tértem. A csodák, melyeket ama jé urak hisznek úgy aránylanak az igazi csodához, mint a jel a jelzett dologhoz, ez a valóság szük határai közt mo-zog, míg amaz a képzelet korlátlan birodalmában csa-pong, s a csodák e nemére nézve általában áll Voltaire hires definitioja: „a csodák oly dolgok, melyek soha sem történtek csak tegyük még hozzá: de melye-ket a műveltség bizonyos fokán álló emberiség min-dég megtörténteknek tartott,'valahányszor magasabb szellemmel való érintkezésben új, megfoghatlan cse-lekményeknek volt tanúja.

mert körülményeit úgy kifejtse, miszerint ama másik oldal, mint az egyenletben az ismeretlen X magában maradván, értékére nézve felismerhetővé váljék.

A műveltség alsóbb fokán álló ember azonban a dolgot megfordítja: őt csak a rendkívüli érdeklő és így minden korszakot alkotó cselekményben figyelmét csak a természetfeletti ragadja meg, s e miatt a természeti okok láncolatát nem látja, s midőn tapasztalatát közölni akarja, önkénytelen az esemény egyszerű elbeszélése helyett az a feletti saját képzeleteit adja, a természetfelettit symbolizálja.

Jézus zsidó kortársai nyilván a műveltség e legalsóbb fokán állottak, túlfelől egész világnézetük olyan volt, mely a történelmi tiszta felfogást nekik nagyon megnehezítette, ha épen lehetlenné nem tette. A történelem alaptörvénye a causalitas, melynélfogva minden hatás egy a természetes erők kapcsolatában feltalálható okot föltételez; ámde a zsidók mindent közvetlen a végokra, Istenre viszonyítottak és a középkokat nem is keresték. Még kevésbé teheték azt oly élet szemlélésénél, melyről nemzeti leghőbb reményeik teljesedését várván, századok óta táp-

lált minden ábrándjaikat felköltötte és mindazon előképekkel hozta kapcsolatba, melyekhez a közhit szerint a Messiás képe csatlakozott.

Így hát még csak reményéről is le kell mondanunk annak, hogy Jézus személyének történelmi képét valaha megalkothassuk? Alig ha nem. — De hát ha épen a gondviselés úgy akarta, hogy annak száraz életleírásával ne bírnunk, kinek világrendeltetése, hogy általános isteni szelleme az emberi életnek minden műveltségi stádiumához alkalmaztatható tükre, erkölcsi világunk központja legyen? — Ha az első keresztyének elmulasztották a dolgot és nem adták képét Jézus concret egyéniségének; ha kouruk képzetei és saját lelkesedésük közegén keresztül imádatuk tárgyát úgy festették, hogy emberi személyes léte háttérbe szorult, mi úton és mi célra akarhatjuk mi most közel két ezer év után Jézus emberi személyiségének képét ismét helyreállítani?

Ha Jézus üdvösségbeli dolognak tartotta volna, hogy életviszonyainak, személyes létének hiteles ismerete követői közt fentartassék: akkor mindenesetre gondja is lett volna, hogy az az utókorra hiteles alakban eljusson, és vagy maga

tett volna följegyzéseket, vagy meghagyta volna tanítványainak, hogy azt tegyék. De sem az egyik sem a másik nem történt és így méltán következtethetjük, hogy nem történelmi dolgok tudomása az, a mi üdvünkre szükséges, hanem ama szellem ismerete, melynek ő volt első megindítója. Avvagy tetteket kívántok? De hát mi volna nagy tett, ha oly szellem nyilvánítása nem az, mely népek és nemzeteknek évezredekre kiható irányt szabott, és előbb nem is sejtett pályát nyitott az emberi cselekvésnek?!

E szellemet pedig elég világosan felismerhetni az új szövetség irataiból, bármi vélekedéssel legyünk is azok authenticitásáról. Mert ha nem azok is szerzői amaz iratoknak, a kiknek neve alatt léteznek, de mindenesetre a keresztyénség első és második századbeli közszellemének kifolyásai és ugyanazon szent léleknek gyümölcsei, mely az Úr szavai szerint .(Ján 16, 13.) minden igazságra elvezérel.

Ez iratokban elbeszélte dolgok közül három tényről a legátalkodottabb pyrrhonismus is kénytelen bevallani, hogy azokhoz semmi kétség nem fér: először, hogy egy Jézus nevezetű ember, kiben sokan a várt Messiást, a Krisztust látták,

Tiberius császár idejében zsidóországban csakugyan élt; másodsor, hogy Jézus mint néptanító föllépett, és hogy oly tudományt hirdetett, mely többektől ugyan lelkesedéssel fogadtatott, de általában a zsidó nemzetnél elkeseredett ellenzésre talált s azért, harmadszor, a zsidók vádoskodása folytán Pontius Pilátus procurator által keresztre feszítettet. — Ezeket nagyból a szent iratokon kívül Tacitus is erősíti (Annál. XV, 44): *Auctor nominis ejus ' Christus, Tiberio imperitante, per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat.*

Ki volt, mi volt Jézus? Renan szerint egy fiatal ábrándozó, ki szerencsés órában ellesvén az istenség titkát és felismervén, hogy Isten mi atyánk és mi mindnyájan Isten fiai, testvérek vagyunk: e gondolat nyilvánítása által lett az emberiség megváltója, — és bár élete nem volt ment a halandók közös gyarlóságaitól, nemes harca az élet legfenségesb java, a szellemi szabadságért, méltó tárgyává teszik az emberiség imádó tiszteletének.

Ki volt, mi volt Jézus? azon leírás szerint, melyet az evangéliumok adnak. Egy fenséges eszménykép, melyben a fennkölt vallásos ihlet

kifejezést adott legtitkosb sejtelminek, és midőn a századok éjjelében fogamzott szent remények dicsőítő vonásait a keresztre feszített Jézusra ruházta, oly személyiség kerekedett ki, mely istenibb semhogy pusztá embernek tartassák, másfelől annyi emberi vonást mutat, hogy méltán Istenembernek mondatott.

Ez csodaszert!, de nem oly megfoghatatlan, a mint első tekintetre látszik. „Nem Isten teremtette az embert, hanem az ember teremti magának az Istent,“ — mondja Feuerbach. Távól attól, hogy én Feuerbach szavát istenkáromló értelmében helyeseljem, — mégis látok valamit, különösen a mondat utófelében, mi figyelmünket nagy mértékben megérdemli. A milyen igaz ugyanis, hogy Isten mindenható keze által, vagyunk, oly való igaz, hogy Istentől formált képzeleteinknek magunk vagyunk szerzői. Tapasztalaton alapuló régi igazság, hogy „a milyen az ember, olyan az istene/⁴ vagy Kölcsey-nek kifejezése szerint: „az ember isteneiben nyomja ki saját karakterét.“ —’ Igen is, mert mi is Istenrőlí képzetünk más, mint a világ és különösen az emberiségrőlí elvont eszménykép? Az emberiség szellemsége a tökély legfelsőbb fokán mint személyiség, adja az Isten képzetét.

Az ember az isteni és emberiségi szellemnek e találkozását symbolizálja, midőn történelmének egy herosát, magyar kifejlődése központjába, mint nap helyezve, vonzó erejével mozgató, fénysugárzásával mindent világító, tenyészetet terjesztő hatást gyakorolt, természetfeletti lépynyé, imádása tárgyává teszi. Ezentúl nem a testszerinti ember, hanem a szellemi személyiség képezi a történelmi valót, mert voltaképen csak is az utóbbi az, melynek hatását tapasztaljuk, csak az utóbbit ismeri, a hogy ismeri a história.

Renan hibánkul rójva fel („Jézus élete“ lipcsei kiadás .391. 1.), hogy „nem akarjuk a rendkívüli mozgalmak kezdeményezőit, a kik az emberiség sorsát elhatározták, hozzánk hasonló embereknek tartani. — Semmi sem bizonyosabb, mint, hogy Renan ez állítása történelmi tapasztalaton alapszik; de mennyiben hiba? ez már más kérdés. — A teremtő genius utáiban mindég van valami, a mi kifejezhetlen, titokszerű, a mi homályon átsugárzó sötétisza sejtelem világában lép lelkünk elibe. — A régiek midőn műemlékeikben a mély fájdalmat akarták ábrázolni, a szenvedő arcát befátyolozták és a szemlélő sejtelmére bízták, hogy a rokonszenv egész

mélységével, lelket leheljen a beburkolt vönásokba. Hasonlót teszünk más kifejezhetlenségekkel. Az emberiség önkéntelen veti a földinek fátyolát az Istenire, hogy hozzá a sejtelem szent borzalmával közeledvén, lelke felmagasztaljon a végetlen utáni szárnyalásra.

Mindenesetre történelmileg bebizonyodott tény, hogy a mint Pelletan Ödön „Profession de foi du XIX siècle“ című munkájában mondja: „az ember nem hal meg más, vele egy és ugyan afféle anyagból gyúrt emberért csak azért, hogy e másik bizonyos időben bölcsen okoskodott az erény érdeme felett: csak a mysterium, csak az ég és föld közt lebegő nem tudom, micsoda, az a szellemnek mintegy meteorja az, a miért az ember meghalni és kínvallatásokkal szembeszállani kész. (L’homme ne meurt pour un hōmmé pétri du mérne limon que lui, parceque cet autre a devisé sagement dans 1β temps sur le mérite de la vertu; on ne meurt et on ne brave la torture, que pour je ne sais quoi, qui flotté entre ciel et téré, comme le météore de l’esprit).

A történelemben nem mindég az a valóság, a mi szembeötlik, a mi kézzel fogható, hanem a mihat, a mi a fejlődési változásokat munkálja, le-

gyen az bár képzeleti valami: mindegy. Avvagy nem valóság-e a nehézkedési *erő*, mely az anyagvilágot a földhez kapcsolja, ezért mert szemeiddel nem látod? Nem a kézzel fogható anyag, hanem a láthatlan *erő* az, mely munkál.

Igaz, hogy az életben, az erkölcsi világban az_r eszme csak a személyiségben, a személyiség által munkás; de éppen az teszi a keresztyénséget az emberiség vallásává, hogy itt a személyiség adva van, az erkölcsi világ legmagasb eszméjének képviselője lelki szemünk előtt áll. Csak egy kérdésre tudjunk még kielégítő feleletet adni, s akkor a keresztyén világ keletkezésének titka meg lesz fejtve.

Jézus legközelebbi követői már elfogatóskor nem mutattak valami elszánt bátorságot; csakhamar elszéledtek, s az erőszakos, gyalázatos kivégeztetés, melyet csak néhány nőkisérője mert messziről szemlélni, éppen nem emelhetette Jézus követőinek bátorságát. Ez a kérdés tolul tehát itt fel: mikép esett, hogy éppen e halál után, mely a messiási fényes reményeknek oly csúfos véget vetett, látjuk erősödni a hitet, hogy Jézus . volt a várt Messiás, a Krisztus?

Világos, hogy olyas valaminek kellett e halál után történni, a mi a csüggedők lelkét hatalmasan fölemelte, kétkedéseiket eloszlatta és bizonyossá tette őket a felől, hogy a nemzet várakozása épen e keresztre feszített Jézus által fog teljesezésbe menni. E tény földerítésétől függ a keresztyénség eredetének, első keletkezésének felfogása, s így nagy mértékben megérdemli, hogy annak históriai alapját fölkeressük.

Forduljunk e végett az új szövetség legrégebb, legeredetibb írójához és nézzük, mire alapítja Pál, a keresztyén vallás leghatalmasabb terjesztője, kinek semmiféle kritika által meg nem rendített hitelességű iratai ránk jutottak, a Jézusban, mint Krisztusban való hitét?

Az 59 évvel Kr. sz. u. kelt korinthusi első levelében így ír az apostol, XV, 3—14: „Mert erre tanítottalak főképen titeket, melyet én is tanultam vala, hogy a Krisztus megholt a mi bűneinkért, az írások szerint. És eltemette-tett és feltámadott harmadnapon az írások s]z e r i n t. És megjelent Kéfásnak, azután á tizenkét tanítványoknak. Azután megjelent többnek ötszáz atyafiaknál egyszerre, kik közül sokan élnek e mai napig, némelyek pedig elalud-

tak. Azután megjelent Jakabnak; azután mind az apostoloknak. Legutólszor pedig mindenek között nékem is, mintegy idétlennek megjelent. Mert én az apostolok között legkisebb vagyok, ki nem vagyok méltó arra, hogy apostolnak neveztessem, azért, mert háborgattam az Isten anyaszentegyházát. De Isten kegyelme által vagyok a mi vagyok, és az ő kegyelme én hozzám nem volt hiába való, hanem többet munkálódtam, hogysen mint mindnyájan azok: de nem én, hanem az Isten kegyelme, a mely én velem vagyok. Mind én, mind ezek így prédikálunk, és így hittetek. Ha azért úgy prédikáljuk, hogy a Krisztus feltámadott a halálból, mikép mondják némelyek is közietek, hogy nincsen a halottaknak feltámadások? Mert ha halottaknak feltámadások nincsen: a Krisztus sem támadott fel. Hogy ha a Krisztus fel nem támadott, hiábavaló kétség nélkül a mi prédikálásunk, hiábavaló a ti hitetek is.“

Íme a legrégebb, egyszersmind leghitelesb bizonyágtétel arról, mire alapították az első keresztyén hívők abbéli hitüket, hogy Jézus a várt Krisztus, ki meghalt a mi bűneinkért.

Fejtsük meg magunknak a dolgot e hely

útmutatása szerint úgy, a hogy az eddigi előzmények követelik.

Azon benyomás után, melyet Jézus nagyszerű személyisége a tanítványokra tett, egyáltalában lehetetlenségnek tetszhetett előttük a gondolat, hogy mind az, a mi Jézusbani hitükre nézve tudatukban oly szilárdul állott, a halállal egyszerre sirba szállt legyen. Ha Jézus az volt, a kinek gondolták, akkor az írás szerint, neki a sirontúl is élnie kell. Ha Jézusnak az írás szava szerint „Istennek elvégzett tanácsából és rendeléséből halálra kellett adatnia,“ ugyanez írás csalhatlan szava mondja, hogy „Isten feltámasztotta, a halál fájdalmait megoldván, mivelhogy lehetetlen dolog volna neki attól megtartatni,“ 1. Ap. csel. 2, 23 — 25. Avvagy nem volt-e azon ember fia, a kinek a próféta örök uralmat és dicsőséget ígért?

Mi késő kornak fiai a civilizált élet ezerféle gondjaival alig tudjuk magunkat beleképzelni a keleti ember igénytelen életviszonyok közti állapotába, midőn lelke egy nagy gondolattól megragadtatva, annak világába úgy elmerül, hogy körülötte a külvalóság elenyészik, s a helyett szeme előtt a mindenség saját gondolatvilágának

szellemivel, képzelete csodatünetményeivel látszik megnépesedni; — de a psychologus bizonyosan emlékezni fog tett hasonló tapasztalataira és nem fogja lehetetlennek találni, hogy Jézus tanítványai felmagasztosult lélekhangulat és anélkül is mindig természetfelettire irányzott gondolkodásukkal testi szemekkel hitték látni azt, a mi lelki szemeik előtt oly világosan állott. Avvagy nem élt-e valósággal a Jézus közöttük? nem az ő szelleme szólt-e belőlök, cselekedett és mívelt soha nem látott dolgokat általuk? Ok tapasztalták és azért bátran hirdették, hogy él a Krisztus. Mi is csökkenthették volna az ebbeli hitet oly embereknél, kik Jézusban, míg testben élt, sem láttak egyebet égből jött szellemi lénynél, s azért, mihelyt testi szenvedése okozta első rémülésük elmúlt, eszükbe jutott, hogy az írás szerint e gyalázatos halál is szükséges momentuma a messiási hivatásnak és nem szolgálhat egyébre mint átmenetül a földi létből az öröklő dicsőült létbe (4 Ezsdr. k. h.)?

Semmi sem volt tehát természetesb, mint hogy a feltámadási hitben fölnevekedett tanítványok a nagy mester kimúlása után az ígért vizsgáló hatalmát lelkükön tapasztalván, messiási

hitükben mind jobban erősödtek. Másrésről a zsinagóga üldözése is, nem hogy leverte volna, inkább emelte a kisded csoport bátorságát, mert azt a meggyőződést érlelte ama különben jelentéktelen emberek kebelében, hogy ügyük nagyobb fontosságú, és reményeik teljesedése tán közelebbi jövőben várható, mint eleintén tán magok is hitték.

A pharisüusi üldözők között egyik leghevesebb volt Saulus, később Paulus magyarul Pál. E nagy szellemű férfiú hitnyomozó eljárásaiban sokszor lehetett tanúja oly jeleneteknek, melyek farisüusi önelégültségét kemény próbára tették; ő maga álláspontján kénytelen volt Jézust istentelen ámitónak tartani, \ki a nemzet legszentebb hitével visszaélt és a messiási nevet gáládul bitorolta; másfelől azt kellett tapasztalnia, hogy annak követőit valami különös isteni erő lelkesíti, mely őket a legkínosb halállal szemben sem hagyta el; ily körülmények közt nem kellett-e kételynek támadni lelkében és azt a kérdést intéznie magamagához: hátha mégis azoknak van igazok, hátha az a kivégeztetett Jézus csakugyan az epedve várt Messiás volt és István vértanú igazat szólott, midőn kivégeztetése előtt

magasztos lelkesedéssel ily felkiáltásra fakadt: „íme látok megnyilatkozott egeket, és látom, hogy az embernek fia áll az Istennek jobbjá fejlől.“ — Ily gondolatokba merülve kínos lelki hánykodások közt indult el közvetlen a megható jelenet után Damaskus felé „hogy ha találna valakiket, a tudománynak követőit vagy férfiakat vagy asszonyokat, fogva hozná Jeruzsálembé/⁴ És menvén, közelgete Damaskushoz, és nagy hirtelenséggel mennyei világosság vévé körül ötet. És mikor a földre borult volna, halla szót (5ψ re), mely ezt mondja vala néki: Saul, Saul mit kergetsz engemet? És mondá: kicsoda vagy Uram? Az Ur pedig mondá: Én vagyok a Jézus, a kit te kergetsz. Nehéz neked az ösztön ellen rúgodoznod. És az félvén és rettegvén, mondá: Uram! mit akarsz hogy cselekedjem: mondá az Úr neki: Kelj fel és menj be a városba, és megmondják neked mit kelljen cselekedned. A férfiak pedig, kik Saulussal utaztak, szóltan ámulással állanak vala, hallván a szót, de senkit nem látván (Ap. cselek. 9, 2 — 7.)“

Ezen előadásból mindenki láthatja, hogy itt benső szellemi jelenésről van szó, hogy a tünevény, mely a felizgatott férfit lábairól leejtette,

ön saját lelkében nyilatkozott, miután más különben a Saulust kísérő férfiaknak mind látniuk kellett volna, a mit Saulus látott. — Mindenesetre, a mit ez látott, nem volt maga a feltámadás cselekvénye, mint a mire a Korinthusbeliekhez irt levél fentebb idézett szavaiban hivatkozik; hanem az élő Krisztust látta, a kit előbb megholtnak, nem élőnek hitt, és így a mit Saulus e jelenésből megtudott, csak annyi volt, hogy a Krisztus, kit ő megholtnak és eltemetettnek tudott, él, mert neki szellemileg megjelent és vele beszélt is; — a farizáusi gondolkodású Saulusnak pedig az, hogy megholt ember él, csak úgy bírhatott józan értelemmel, ha az, a mint 1. Korinth. fentebb idézett helyből látható, halottaiból feltámadott.

Mihelyt pedig egyszer oda jutott, hogy a keresztre feszített Jézusban látta a várt Messiást, fogalmának a Messiás hivatásáról is más alakot kellett öltetni. Pál mint farizeus is várta a Messiást, de Jézust nem tartotta annak; ha tehát most annak tartotta, szükségkép más gondolatának kellett most a Messiásról lennie mint előbb volt. — Gondolkodásának e fordulatát Pál 2 Kor. 5, 16 így fejezi ki:

ha elébb test szerint ismertük is a Krisztust, most többé nem test szerint ismerjük.“ — Hogy ismerte pedig Pál elébb a Krisztust? úgy, a mint a zsidók képzelték, mint nemzeti dicsőségük helyreállítóját, a mi a gyalázatos halállal kimúlt Jézus természetesen nem lehetett. Most azonban, Krisztus szellemi megjelenése után Pál más értelemre tért s Jézus halálát a messiási eszme szükséges kiegészítő momentumának lenni állította; mert csak a halál által, mely minden testiségnek megsemmisítése, vetkeztethette le a messiási eszme mindazon korlátoltságait, melyekkel mint zsidó megváltó birt, csak most emelkedett ama magasabb szellemi állásba, melynél fogva világ megváltójává lett. A test szerint, zsidó messiásnak megkellett a keresztfán halniai hogy feltámadhasson a szellemi világmessiás, az igaz Krisztus.

íme a fentebb fölvetett nagy kérdés és rejtély megfejtése: a halottaiból feltámadott Krisztus a szegletkő, melyre a keresztyénség világalkotmánya épült. A damaskusi útban történt jelenés után tisztán áll Pál lelke lelőtt, hogy Jézus csakugyan a várt Messiás; a szenvedeti erőszakos halál azon kívül, hogy mint büntörlesztő ál-

dozat szükséges volt, időben is csak látszólagos megszakítása az ő megváltói pályájának azon egyszerű okból, hogy a jelenlegi nemzedék még nem érett meg arra, hogy az általa eszközlendő áldás teljességében részesüljön és épen azért vitetett fel a mennybe, hogy annak idejében a prófétai Ígéret szerint angyalok kíséretében a világ megújítására ismét megjelenjen (Parusia) és csak e diadalmas visszatéréssel teljesedik be az írásbeli ígéret egész tartalma szerint.

A hit tehát, hogy Jézus csakugyan a rég várt Messiás volt, a feltámadásban nyerte a biztos alapot; csak azt ne téveszszük soha szem elől, hogy a feltámadás, a mennybemenetel, az István vértanúnak lett látvány stb, mind egyről-egyig szellemi események és oly jelenetek, a melyek csak a hívőknek lettek. Minthogy pedig az új vallás terjesztésében azon hitalap képezte akiindulási pontot, igen természetes, hogy Jézus beszédei, cselekedetei s minden életviszonyai e szempontból felfogva, a hitnek mindent dicsőítő befolyása alatt a tisztán emberi látkörön túl emeltettek és oly alakot nyertek, a minőt a kánonbeli evangéliumok, de még inkább a kánonból kirekesztett s pusztán hagyományból merített apokryph evangéliumok mutatnak.

Mind ezen munkák íróinak nem az a céljuk, hogy a Tiberius császár idejében élt Jézus földi életét voltaképpen fessék, hanem hogy azon Jézus beszédei és cselekedeteiben a próféták Írásaiban oly elragadó színekkel festett szabaditót és megváltót vonásról-vonásra fölmutathassák. A próféták messiási jövendölései és a hit, hogy Isten ígéje nem csalhat, kölcsönözték a színeket, melyekkel az evangéliumok Jézus képét festették, s a hívők mai nap is imádva borulnak le ez isteni kép előtt.

Azt mondjuk-e tehát, hogy Jézus élete, a mint ezt az evangéliumok beszélnek, voltaképpen nem valóság? Isten mentsen, épen megfordítva, csak az igazán való. Ha a tett a gondolatnak, a gondolt eszmének rendesen csak tökéletlen kifejezése, a mennyiben az adott körülményektől függ, mennyi volt az eszméből valósítható és mennyinek kellett további fejlődésre fenntartani: akkor a szent történelem, midőn az eszmének avval adaequat cselekvényekben ad kifejezést, lehet, hogy az úgynevezett történelmi hűség ellen külsőleg vét, de az eszmének annál tökéletesebben felel meg. és annál hűbben szolgál a vallási feladatnak.

Csak nyissuk ki az új testamentomot s mindjárt az első lapon találsz oly dolgokat, melyek a históriai kutatáson túlesnek és betű szerinti értelmükben tisztába soha nem lesznek hozhatók.

„A Messiás Jézus *Ἰησοῦς χριστός*) Dávid fia.“
 Evvel kezdi meg Máté és evvel Lukács is a Jézus életét, adván mind a kettő Jézusnak genealógiáját, ilyképen

Máténál (1, 1-16)

Lukácsnál (3, 23—38)

Jézus

Jézus

József

József

Jákób

. Héli

Mattán

Mattét

Eleázár

Lévi

Eliud

Melki

Akim

Janna

Sádók

József

Azor

Mattathiás

Eliákim

Ámos

Abiúd

Naum

Zorobábel

Esli

Salathiel

Naggai

Jekóniás

Maát

Jákim

Mattathiás

Jósiás	Sémei
Amon	József
Manasses	Júda
Ezékias	Joanna
Akház	Rhésa
Joathám	Zorobábel
Hóziás	Salathiel
Jórám	Néri
Jósáfát	Melki
Asa	Addi
Abia	Hosám
Roboám	Elmodám
Salamon	Er
Dávid	Jósé
Jesse	Eliézer
Obed	Jórim
Boóz	Mattát
Sálmon	Lévi
Naásson	Simeon
Aminádáb	Júda
Arám	József
Esrom	Jónán
Fáres	Eliákim
Júda	Mélea
Jákób	Mainán

Izsák
Ábrahám.

Mattáta
Nátán
Dávid
Jesse
Óbed

B o ó z stb. Adámig.

Látni való, hogy e két sorozat össze nem egyeztethető, s már most melyikhez tartsa magát a történetíró, vagy inkább nem teszi-e ezen oly világos eltérés mind a két előadást gyanússá, miután József egy személyben nem lehetett, Jákóbnak is Hélinek is fia, és nem származhatott egy személyben Dávidtól királyi utódai vonalán (Salamon stb.) és Náthán vonalán is Dávid nem királyi utódaitól. A hagyományos theologia embereit természetesen ez sem zavarja meg; nevezetesen, már Julius Africanus szerint a dolog ekkép volna kimagyarázható: Miután Mózes törvénye szerint a magtalanul elhaltnak fivére köteles volt az özvegyet elvenni és az ezzel nemzett első fiúgyermeket a nemzetségi sorban az elhalt testvére nevére beíratni (leviratus): tehát József anyja elébb Hélinek volt felesége, az pedig magtalanul elhalván, Jákóbbhoz, Héli testvéréhez ment férjhez, s evvel lett neki József fia s így

helyesen mondja Máté, hogy Jákób nemzette Józsefet, mint természetes atyja és szinte helyesen Lukács, a nemzetségi sor tanúsága szerint, hol Héli volt beírva, Héli fiának mondja. Csak az a kis baj van a dologban, hogy, ha Jákób és Héli testvérek voltak, akkor atyjuknak egynek kellene lenni, s így ismét összevágónak kellene a két sorozatnak lennie, ez pedig nem úgy van, mert Jákób atyja, Mattán, ki Eleázár fia volt, Héli atyja pedig Mattát, ki Lévi fia volt. stb. A theologiai újabb ezermesterek azért más kibúvót kerestek, s azt állítják, hogy miután Lukács a jegyzéket így vezeti be: Jézus pedig ... ki a mint állítják vala, József fia volt, ki Héli fia volt, stb. tehát itt nem József, hanem Mária genealógiája adatik és *Ιωσηφ του Ηλι* nem azt jelenti hogy József Héli fia, hanem Héli veje, ki ismét fia volt Matthátnak stb. (itt már *τοῦ Ματ&át* Matthát fiát jelenti)!!; s így Máté adja a József genealógiáját, Lukács pedig a Máriáét (mely azonban nem is említettik!).

Nem áll feladatunkban ez utóbbi magyarázatot, melyet az emberi ismeretek minden más terén eszelős agy szüleményének mondanánk, itt tovább feszegetni, de annyi mindenesetre áll,

hogy legalább Máté csakugyan Józsefnek, mint Jézus atyjának adja nemzetségsorát, hogy Jézust, az Isten fölkentjét Dávid király nemzetségéből valónak mutassa be, — s ime mégis közvetlen e névjegyzék után, a 18-ik versben ezt olvassuk: „Mikor az ő anyja Mária eljegyeztetett volna Józsefnek, minekelötte ötet haza vinné, találtaték viselőnek a szentlélektől; tehát nem József volt Jézus' atyja és mégis József útján Dávid ivadéka!!

Makacs vaknak kell annak lennie, ki be nem látja, hogy itt a históriai kutatás előtt áthághatatlan nehézségek tornyosulnak.

De ugyan úgy áll-e a dolog hitünk szempontjából? Mi is hisszük, mert tapasztaltuk és mindennap tapasztaljuk, hogy a Tiberius idejében keresztre feszített Jézus az emberiség megváltója a *χριστός*, hisszük, hogy ő Isten fia, első az ő testvérei között és mi e hitünket kapcsolatba hozzuk mind azzal, a mit Krisztus Urunk, útmutatása szerint közel 19 századon keresztül felségest tanultunk Istenről s az emberiség rendeltetéséről, s ez ismeretek világításában alakuló istenember képe az, mely előtt lelkünk meghajol, — Nem is lehet az máskép, miután észvi-

lágunk egységes egészében Csak az foglalhat helyet, mi tudatunk alkotmányába beilleszthető'. Valamint tehát mi a Jézus képét azon eszmék világításában nézzük, melyek a mi gondolatvilágunkat képezik, úgy Jézusnak az első század vége felé élt életirói Jézus világmegváltó művét amaz eszmék szempontjából nézték, melyek nekik voltak gyermekségüktől fogva szentek és kedvesek. Minthogy pedig nem száraz történelmi tények leírása hanem hitbeli eszmék kifejezése céloztatott: keveset ügyeltek arra, mikép vágnak össze a megváltó személyét dicsőítő Írásbeli egyes adatok külső történelmi tekintetben.

Úgy de — hallom a közbeszólást — e felfogás az egész szent történelmet elspiritualisálja! — Hát ti elakarjátok materialisaim? kérdelem viszont én. Mikor az írás azt mondja, hogy Mária viselésnek találtalék a szent lélektől, vájjon materialis értelemben akarjátok ezt venni? — Nemde ti is azt mondjátok, hogy ez szent mysterium?-----Igen is, mély mysterium fekszik e szavakban, melyet János evangéliuma így fejez ki: „Kezdetben vala az ige s az ige vala az Istennél, és az az Ige Isten vala az ige pedig az övéi közé jöve és övéi őt be nem vevék, valakik

pedig ötet bevevék, ada azoknak oly méltóságot, hogy Istennek fiaivá lennének, t. i. azoknak, kik az ő nevében hisznek, kik nem a vértől, sem a testnek akaratjától, sem a férfiúnak indulatjától, hanem Istentől szü lett ettek. És amaz ige testté lett és lakozott mi közöttünk és láttuk az ő dicsőségét, úgy mint az atyának egyszülöttének dicsőségét, stb?⁴ íme Jézus sz. lélektől való fogantatásának szellemi értelmezése nem tölem, hanem János evangéliumának írójától, ki idézett szavaival amaz ismeretes hermeneuticai szabály szerint, hogy „scriptura scripturae interpretat.“ legvilágosabb magyarázója a Máté felhozott előadásának, mely e szerint sem többet sem kevesebbet nem jelenthet, mint hogy Isten Jézust anyja méhétől fogva szent fölkenntjéül, az emberiség megváltójául rendelte.

Bunsen kimondta volt, hogy a jelenkor-nak feladata a Sémít a Jáfet nyelvére fordítani át, azaz vallásos fogalmainkat a sémi, zsidó formákból kivetköztetni és saját szellemünk s észjárásunkhoz alkalmaztatni. Igen helyesen, mert csak akkor lesznek amaz eszmék ismét életünket mozgató hatványokká, ha új formulázás által életünk szellemi körébe lesznek beilleszthetők.

Megeshetek azonban, hogy az eszmék ily átalakulás folytán annyira megváltoznak, hogy az ember rájuk nem ismer többé, a mint a párában rá nem ismerünk a vízre, a melyből alakult. De a tudományt ez meg nem zavarhatja. — A közönséges ember, ki a vegytan törvényeit nem ismeri, ámító beszédnek állítja, midőn a vegyész előtte azt erősíti, hogy a víz nem egyéb, mint elégetett levegő; azonban a tudomány azzal nem törődik, hogy mit mond találmányira a tömeg, hanem mind előbbre tör fölfedezéseiben. De mi haszna tudom — kérdi a közönséges ész — hogy a víz elégetett levegő “? Erre a tudomány ténnyel felel. Meglévén állapítva, hogy a vízben éghető levegő-nem van, módot talál ezt a vízből kiválasztani s égő szerül felhasználni, s íme ma vizet égetünk az éjjeli sötétség elűzésére.

A természettől kölcsönzött hasonlatok a szellemiekre alkalmaztatva bizonyos tekintetben mindig sán tikálnak; de itt ez egyszer a hasonlat nagyon sokban talál. Midőn a gondolkozó ész a vallásos képzetet érzéki alakjából kivetközteti, hogy belőle a tiszta eszmét kinyerje, a gondolkodni nem szerető tömeg azt kiabálja: ez ámi-

tás. csalás! és sehogy sem tudja magával elhitetni, hogy az eszme, az a szellemi valami, a melyet markolni nem tud, az ő kézzel fogható képzeleteivel egy és ugyanaz, épen úgy, a mint nem hiszi, hogy a víz elégetett levegő. Célelles dolgot is cselekednék, ki a közönséges életben bolygatná még most e dolgokat. Ha ki szomjuhozik, balgaság volna őt az italra addig várakoztatni, ' míg vegytani úton a csepp ízetlen vizet elemeiből előállítottuk. A szomjuhozónak élő vizet adjunk, de a tudomány ne hagyjon fel kísérleteivel és folytassa vizsgálódásait.

Ezen kitérés után kimondjuk röviden nézetünket a fenforgó kérdés fölött.

Jézus földi életét körülményesen leírni azért lehetetlen, mert ehhez egyáltalában semmi biztos adataink nincsenek. Az okmányainkban leírt személyiség nem más, mint Jézus, a ki Krisztus (azaz Isten fölkentje); ez pedig életírás tárgya mostani felfogásunk szerint természeténél fogva rém lehet, mert nem esik azon causalitási törvények alá, melyek az egyén történeti fejlődését vezetik. A Krisztusnak mint személyesített örök eszmének életfejlődése benső, szükségképi, időtől és körülményektől független, míg az

egyén fejlődése időben esik, és kívülről ráható körülmények befolyása alatt foly le.

A Jézus élete, mint Krisztusé meg van írva az evangéliumokban, ezekből minden igaz keresztyén megalkotja magának a Krisztus képét úgy a mint Isten neki tudnia adta, mert El-testterrel szólva, de szavaiból épen az ellenkezőt következtetve, mint ő, ezt mondjuk: „A mint bizonyos az, hogy az írás szerint mindnyájan hívatta vagyunk arra, hogy Krisztus képmásai legyünk, annál inkább bizonyos az, hogy mindenki, a kire Jézus élő hatással van, annak egy bizonyos képét viseli magában. Tisztát és határozottat nem mindenki, tökéleteset senki sem, összefüggőt igen kevesen, de Jézusnak valamely képe, valamely alakja-mindegyikünk előtt lebeg. Akaratlanul ezen képbe szőjük bele mind azt, a mit tőle vagy felőle belsőnkkel megegyezőig hallunk; ezen összes szemléletből magyarázzuk és értjük mi meg azon egyes vonásokat, szavakat, tetteket, a melyekkel a szent' írásban és annak magyarázatában találkozunk. Sőt egyes pillanatokban a legélénkebb elragadtatás és. legmagasztosabb felemelkedés óráiban oly élénkséget és szilárdságot vesz fel ezen kép,

hogy mintegy megtestesülve áll előttünk és mintha mi ő vele és ő mivelünk beszélne/¹ — íme mesteri ecsetelése az eszményképnek, mely minden jó keresztyén kebelében míveltségi fokához képest más-más alakot ölt, de éppen ezért teljes lehetetlenség, hogy azt objectiv történeti igazsága képbe foglaljuk.